

İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler

Nida N. NALÇACI*

El-hâsıl cemi İstanbul'u
Sultan Mehmed Han
yapıp, bir vechile mamur
etti-kim, "etraf-ı âlemde
anın misli şehir yoktur" diye
seyyahlar şehadet ederler.¹
Neşri

Giriş Yerine

İstanbul modern zamanlara kadar, Roma ve Kudüs gibi, yüzyıllarca insanlığın çekim merkezlerinden biri olagelmıştır. Bazen varılacak nihai nokta bazen de kısa süreliğine uğranan bir yer olarak, çeşitli amaçlarla yola çıkıp hatıralarını kaleme alan seyyahların anlatılarına konu olmuştur. Şehrin gözlemlenmesi ve bu gözlemlerin kaydedilmesi, en eski tarihlere kadar uzanan bir uğraştır. Philip Mansel'in de dediği gibi "Konstantiniyye, istisnai uzunlukta bir tarihsel belleğe sahip olan bir şehirdir".² Bu çalışmamızda tarih boyunca çeşitli sebeplerle İstanbul'u görme şansına erişip anılarını kaleme alan seyyahları ve böylelikle İstanbul tarihine katkı sağlayan seyahatnameleri ve seyahatnameler etrafında hazırlanmış çalışmaları incelemeyi deneyeceğiz.

Hatıratın bir alt türü olarak ortaya çıkan, biyografi ve otobiyografi türleriyle de yakından alaka içinde olan seyahatnameler, seyyahın ziyaret ettiği coğrafyadaki hadiseler, kabul görmüş bilgi ve anlayışlar gibi değişikliklerden bahseden, kimi zaman da seyyahın hayal gücünün malzemesi olan metinlerdir. İstanbul seyahatnameleri geçmişte, seyahate çıkma imkanı bulamayan yahut buna cesaret edemeyen, bununla beraber şehri merak etmekten de kendini alıkoyamayan okuyucular ve daha çok diplomatik sebeplerle karşı taraftaki beldeler hakkında bilgi edinmek isteyen yöneticilere hizmet ederken; modern zaman-

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı

1 Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihannümâ*, F. Reşit Unat, M. Altay Köymen (haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, c. 2, s. 713.

2 Philip Mansel, *Konstantiniyye; Dünyanın Arzuladığı Şehir 1543-1924*, İstanbul: Everest Yayınları, 2008, s. 34.

larda hem şehrin geçmişinden haberdar olmak isteyen okuyucuların hem de tarih biliminin çeşitli dallarında çalışan araştırmacıların ilgi alanına girmiştir.

Genellikle hikaye türünün okuyucuları tarafından önemsenerek rağbet gören seyahatnameler, yazıldıkları devirden çok sonraları tarihî birer kaynak olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bunda, anlatıda bahsi geçen zaman diliminin şahitlerinin artık hayatta olmayışı ile söz edilen şehrin mimari ve siyasi yapısının zaman içerisinde çok değişmiş olmasının da önemli rolü vardır.

Belge Değeri

Seyahatname literatüründen yararlanan her araştırmacı, bu metinlerin diğer kaynaklara göre mutlaka işlenmesi gerektiğini, fakat bu anlatıların uzun yıllar kullanılmamış, kaydedildikten sonra asıl gözlem yerlerinden epeyce uzaklara gitmiş metinler olduğunu bilir. Son zamanlarda, seyahatnamelere olan ilginin artması ve metinlerin günümüzde ne kadar işe yarayabilecekleri sorusuyla birlikte bu seyahatnameler, anlatının merkezini teşkil eden coğrafyada daha fazla okunur hale gelmiştir.

Mübahat Kütükoğlu tarafından “seyahat intibaları” şeklinde tanımlanan ve insanın yeni ve değişik bir şehirdeki gözlemlerini içeren bir kaynak olan seyahatnamelerde, seyyahlar genel itibarıyla yabancıladıkları bir ülkenin başkentini tasvir etmekte ve özellikle de kendilerine farklı görünen yaşam tarzı, örf, adet, insan ilişkileri, yönetim tarzı gibi konulara eserlerinde yer vermektedirler.³

Bütün seyahatnamelerde olduğu gibi, İstanbul seyahatnamelerinin yazılmasında seyyahın -bilinçaltındakiler de dahil- bilgisi hatta bilgisizliği çok etkilidir. Bu bilgisizlik, seyyahın psikolojisine göre kendine güvenen veya güvenmeyen, basit veya karmaşık, katı veya yumuşak, ilkel, önyargılı ve kibirli... gibi muhtelif halleri olarak özetleyebileceğimiz, metni oluşturmasına yardımcı olan etkileşimler bütünüdür. “Bu yüzden metinlerin yorumunda; maddi verilerin başka kaynaklarla kontrolü kadar, seyahatname yazarının mensubu olduğu kültürel çevre ve zamanın da iyi bilinmesi gerekir. Kısacası seyahatnamenin kendisi gibi, yazarının incelenmesi de gereklidir ve bu sonuncu ameliye aslında bize yeni tarihi bilgiler ve hatta bir araştırma alanı açacak kadar da önemlidir.”⁴ İstanbul seyahatnamelerinde, seyyah bazen İstanbul ve Osmanlı insanı tarafından fark edilemeyen ya da artık unutulmuş bilgileri sunar, bazen de eserinin ilgi görmesi amacıyla mübalağalar yapmayı uygun görür. Kimi seyyahlar ise ihtiyaç hissettikleri ya da gözlemlerini daha iyi ifade ettikleri için kendilerinden evvelki seyahatlere ait anılardan pasajlar almayı uygun görürler.

3 Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s. 24-25.

4 İlber Ortaylı, “19. Asırdan Zamanımıza Hindistan Üzerine Türk Seyahatnameleri”, *AÜSBF Dergisi*, 1987, c. 47, s. 271.

Gördüklerinin ötesinde bir tasviri hatıratına kaydetmekten imtina etmeyenlerin en başında, doğma büyüme İstanbullu seyyah Evliya Çelebi gelir. Evliya Efendi'nin yaşadığı sürece sokak sokak dolaştığı bu şehir hakkında verdiği bilgiler, dönemini aydınlatması açısından oldukça kıymetlidir. Bununla beraber Evliya yerli bir seyyahdır. Yazdıkları, kaleme almış tarihinden epey sonraları okuyucu kitlelerine ulaşmakla beraber, Türkçe olduğu için başka dillerde yazılan anlatılara göre daha kolay bir şekilde keşfedilip araştırmacılar tarafından işlenmiştir. İstanbul'a gelmiş her bir seyyah ve İstanbul üzerine yazılmış her seyahatname aynı şansa sahip olmayabilir. Seyahat için katedilen mesafe, eserin yazıldığı dilin yaygınlığı, seyyahın memleketi ile İstanbul'u yöneten devlet arasındaki sosyo-politik bağ, hatta seyahat metninin kendi ülkesinde bilinme oranı gibi etkenler, bir seyahatnamenin bulunduğu köşede keşfedilmeyi beklediği süreyi uzatabilir.

Osmanlı arşiv malzemesine dayanarak yapılan araştırmalar ile anı veya mektup gibi daha öznel ve daha ziyade edebiyatın alanına giren kaynaklara dayanan çalışmalar arasında bir kopukluk gözlemlenmektedir. "Arşiv malzemesine eğilen kimi tarihçiler 'kesin bilgiler'in ancak resmî belgelerden gelebileceğini düşündüklerinden dolayı öznel sayılan metinlere fazla ilgi göstermeler de son zamanlarda bu kopukluk sıradışı çalışmalarla giderilmeye başlanmıştır."⁵ Özellikle şehir tarihi çalışmaları sırasında, arşiv belgelerinde yer alan ve kentin içerisinde barınan devlet teşkilatına dair bilgileri yorumlama şansına sahip olunsu da muhtelif zamanlarda yaşamış şehrin mukimleri veya maddi kültürü hakkında arşiv belgeleri araştırmacılara her zaman yardımcı olmayabilir. Özetle, seyahatnameleri bir kenara koyarsak, İstanbul üzerine yazılmış kaynaklar arasında şehrin sosyal yapısıyla doğrudan ilgili olanlar sınırlıdır. Yalnızca Bizans ve Osmanlı kronikleri ve belgeleri işlenerek yapılan bir araştırmanın, imparator veya sultan tarafından atanmış resmî görevlilerce yazıldığı bilinen bu kayıtların İstanbulluların sosyal ve kültürel yaşantısını tek taraflı tasvir edeceğini söylemek yanlış olmaz. Burada devreye mahkeme kayıtları, seyahatnameler, günlükler, resmî ya da gayri resmî yazışmalar gibi araştırmacının bakış açısını genişleten, ikincil kaynaklardaki bilgiler ile resmî verileri karşılaştırma imkanı sunan eserler girer. İlgili araştırmalarda siyasi, kültürel ve iktisadi yapıların ele alınması, bunlarla ilgili bilgilerdeki pusun dağılması için kimi önyargılı ya da oryantalist bakış açılarının farkında olarak seyahatnamelere müracaat etmek şüphesiz önemlidir.

Seyahatnameler, hem öznel hem de nesnel kaynaklardan yararlanılan bir çalışmayı, resmî otorite tarafından çizilen sınırlardan biraz olsun uzaklaşarak daha renkli veya objektif bir hale büründürebilir. Ayrıca bu metinlerde

5 Suraiya Faroqhi, "Önsöz", *Osmanlıda Bir Köle, Brettenli Michael Heberer'in Anıları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003, s. 21.

resmî evrakların bahsetmediği, bahsetmek istemediği ya da bahsetmeye lüzum görmediği olayların farklı yorumlarıyla karşılaşabiliriz.

Örneğin 1553 senesinde Osmanlı topraklarına Habsburg elçisinin maiyetinde gelen Hans Dernschwam, Amasya'ya doğru ilerlerken yollarda halkı kederli ve kızgın bulduğunu, bunların bir kısmının Şehzade Mustafa'nın öldürülmesine bir kısmının da İran seferinin sürüp gitmesine üzüldüğünü belirtir. İmparatorluğun başka bir yerinde, *Süleymannâme*'lerin yazıldığı payitahttan epeyce uzaktaki reyanın Mustafa'yı övmesinden bahseder. Gene reyanın, padişah tahttan ayrılınca ülkede huzursuzluk ve başkaldırıların artmasından korktuğunu kaydeder. Öte yandan saray ve taşra halkı arasındaki iletişimsizliğe rağmen, halkın geride kalan iki şehzadenin babaları gibi olamayacağına inandığını ekler.⁶

Geliş Sebepleri

İstanbul'a çeşitli güzergâhları kullanarak gelen gezginlerin seyahat amaçları farklılık arz eder. Bu sebepler aynı zamanda tuttıkları seyahat notlarının mahiyetini de etkilediği için seyyahların, seyahat evvelindeki ve sırasındaki durumlarını bilmek son derece önemlidir. Sadece yeni yerler görmek için ve merak duygusuyla⁷ seyahat edenler sanıldığından az iken savaşlar sonucunda, ticaret için ve hacca giderken İstanbul'a yolu düşenler çoğunluğu oluşturur.

İlk dönem seyahatnameleri genellikle bir tür rapor niteliğindedir. Bu ilk metinlerde, kurgusal anlatımdan ziyade hadiselerin kronolojik bir sırayla anlatıldığı ve mümkün olduğunca yalın bir dil kullanıldığı dikkati çekiyordu. Coğrafi ve etnolojik gözlemlerin abartılmadan anlatılması benimsenmişti. Ancak fantastik öyküler -üstelik doğruluğuna yeminler edilerek- abartılarak anlatılıyordu. Fantastik öğelerle "sansasyonel" nitelik kazanmış öyküler okurlarda büyük bir heyecan ve merak uyandırıyor, türün popülerleşmesine katkı sağlıyordu.⁸

Fetihten evvel İstanbul'un batıdan gelen misafirleri, aynı dinden bile olsalar mezhep farklılığından dolayı Bizans'ı "öteki" olarak algılayan seyyahlar idi. Seyahat anlatılarında "öteki anlambilim" kurgusu hakimdi. Çünkü İstanbul Şark'ta idi ve "Şark, Avrupa'nın sadece bir komşusu değildi; Avrupa'nın en büyük, en zengin, en eski sömürgelerinin mekanı, uygarlıkları ile dillerinin kaynağı, kültürel rakibi, en derin, en sık yinelenen 'öteki' imgelerinden biri idi."⁹ Bilinçaltındaki bu öteki merakı zamanla evrilsen de özünden pek bir şey

6 Hans Dernschwam, *Tagebuch Einer Reise Nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/1555)*, München: Verlag von Duncker & Humblot, 1923, s. 207.

7 Merak duygusu ile seyahat etmek, aynı zamanda zamanın şartlarında hiç de güvenli olmayan yollarda her türlü tehlikeyi göze almak demektir.

8 M. Zeki Çıraklı, "İngiliz Edebiyatında Seyyahlar ve Seyahat", *Hece Dergisi*, Gezi Özel Sayısı, 2011, sy. 174-175-176, s. 225-234.

9 Edward Said, *Şarkiyatçılık*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s. 11.

kaybetmedi. Seyahat anlatılarının pek çoğu bu gözle yazıldı ve zamanla "Batı'nın Doğu'yu dolaşıma sokulacak bir bilgi olarak üreten bilimsel ve akademik metinlerin oluşturduğu bir temsili"¹⁰ tamamlayan parçalarından biri oldu. Yani aslında, bu temsilin varmak üzere yola çıktığı şehir, fetihten sonra muhteva değiştirmiş olsa dahi, en fazla fetihten önceki kadar öteki idi.

Seyahat etme ve bunu yazıya dökme konusunda Batılıların deneyimiyle aynı araçlar kullanılsa da, Doğu toplumlarının -daha çok Müslümanların- geçirdiği süreç temelde farklıdır. Bizans, İslam dünyası için de sınırın öte tarafındaki idi. Fakat İslamî deneyim söz konusu olduğunda seyahat her zaman 'öteki'ne doğru bir hareket, 'öteki' ile yüzleşmedir diyemeyiz. Houari Touati'nin de ifade ettiği gibi, tam tersine, seyahat nefsiyle yüzleşmesi için seyyahın kendini ibadete verecek uyguladığı bir yöntemdi ve Darü'l-İslam içerisinde seyahat etmek en doğrusu idi. Belki de bu yüzden İslam coğrafyasında, sınırın öte tarafında bulunan Kostantiniye'ye gelenler sadece elçilik çerçevesinde veya hükümet temsilciliğiyle seyahat ederek gelmiştir.¹¹ Yine bu yüzden, kendi itikadını bozmasından korktuğu ve bu yüzden mesafeli durduğu 'öteki'nin dillere destan şehri hakkında Müslüman seyyahlar tarafından yazılmış seyahat anlatıları son derece kısıtlıdır.

Sadece seyahat etmek için yollara düşen ve belirli bir mekanda uzun süre kalmadan yer değiştiren namılı seyyahların, bir şehir hakkındaki gözlemleri seyahatlerinin küçük bir parçasını oluşturduğu için azdır. Bu yüzden şehrin önemli mimari ve tarihî yapılarını, yöneticilerini, gözün ilk ulaştığı mekanları tasvir etmişlerdir. İstanbul'da da bu kaide bozulmaz. İbn Batuta gibi tecrübeli bir seyyah yukarıda bahsedilen sınırların dışına çıkma şansı elde edebilir ama pek çok seyyah İbn Batuta kadar şanslı değildir.

29 yıl süren yolculuğu esnasında çok yerler gezen, o yerlerin kültürüne dair birçok şey anlatan, sayısız hükümdarın sofrasında ağırlanan meşhur seyyah İbn Batuta, şüphesiz İstanbul'a yolu düşen seyyahların en çok bilinenlerindenidir. Altınordu hükümdarı Özbek Han'ın karısı olan Bizans prensesi ile şehre gelen İbn Batuta, 1330 yılının İstanbul'unu seyahatnamesinde anlatır. Şehirde en çok manastırlarla ve manastırların teşkilat yapısı ile ilgilenir.¹²

Hayatı hakkında, çok seyahat edip uzak diyarları gezdiğinden başka bilgi olmayan ve memleketi Herat'tan yola çıkıp kendini İstanbul'da bulan bir diğer meşhur seyyah da Ali Herevî'dir. Gezdiği yerlerde duvarlara hatıra yazılar yazdığı rivayet edilen seyyah, 1160 senesinin İstanbul'unu seyahatnamesinde çok kısa bir şekilde anlatsa da, gittiği her şehir İstanbul ile kıyasladığına göre şehirden ziyadesiyle etkilenmiştir. İbn Batuta ve Ali Herevî, yukarıda bahsettiğimiz üzere, sınırın ötesindeki Darü'l-Harb sınırını aşarak pek çok yeri Müslüman gözüyle gezmiş iki seyyahdır.

10 Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 10.

11 Houari Touati, *Ortaçağda İslam ve Seyahat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 11.

12 İbn Batuta, *Seyahatname*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Şehrin misafirlerinin statülerini ve şehirle olan ilişkilerini etkileyen iki önemli olay vardır: 1204 Latin istilası ve 1453 Türk fethi. Latinlerin şehri tamamen ele geçirmesine kadar İstanbul'a batıdan gelen tüccar misafirlerinin sayısı zamanla o kadar çoğalır ki, bu sınıf, ticari imtiyazlar elde ettikçe şehrin bir kısmında, tarihî yarımada kalabildikleri bir alan bile elde eder.¹³ Şehir tekrar Bizanslıların eline geçince surların dışına, Galata'ya yerleştirilen bu kolonilerden İstanbul anıları kaleme alan kimi müelliflerin anlatıları günümüze kadar ulaşmıştır.

Hacılar

Sadece seyahat etmeyi amaç edinmiş seyyahlar gibi, belirli bir sebeple yolculuk yapanlarca yazılmış ilk seyahatname örnekleri hacılara aittir. Şehrin hikayesini yazan hacılar, seyahatlerinin en önemli duraklarından biri olan İstanbul'u çok eski zamanlardan beri tasvir etmişlerdir. Avrupalı hacıları Kutsal Topraklar'a ulaştırma işi uzun yıllar Venediklilerin tekelindeydi. Pek çok hacı Sina Yarımadası'na varmadan yahut hac dönüşü Venedik'in ticari gemilerinin uğradığı İstanbul Limanı'nı görme şansı elde etmiştir. Her ne kadar dindar ve zengin hacı adaylarının çoğu, yaptıkları seyahati yazmayı bir hac ritueli olarak görse de bu anlatıların pek çoğunda İstanbul'un sadece limana yakın olan ve ilk bakışta görülebilecek yerleri tasvir edilir.

Kendi zamanına göre İstanbul'u seyahatnamesinde epey ayrıntılı olarak anlatan ve hac seyahatnamelerinin ilkleri arasında yer alan metin, 670 yılında İstanbul'a gelen Arculfus'a aittir. Seyyah o zamanlar Müslümanların hakimiyetinde olan Kudüs'te vazifesini tamamladıktan sonra İskenderiye'den yola çıkar. Arculfus'un *De Locis Sanctis*¹⁴ (*Kutsal Topraklar*) adını verdiği dört ciltlik hatıratı, Ortaçağ boyunca Hristiyanlığın kutsal mekanlarını anlatan ilk rehber olma özelliğine sahiptir.

Fulcher de Chartres isimli Fransız, 1097 senesinde Haçlılara katılmak üzere Bizans İmparatorluğu'nun başkentine, Konstantinopolis'e gelen ve Haçlı seferlerinin ilkini kayda geçiren vakanüvis olarak anılır. Haçlıların şehre girmesini istemeyen ve onların şehre ve kendisine zarar vereceğini düşünen imparator, onları şehrin dışında dinlendiriyor, ihtiyaç duyulan şeyleri hemen gönderiyordu. Haçlıların da imparator ile anlaşmaya ihtiyacı vardı, zira onun yardımları olmazsa niyet ettikleri yolculuğu tamamlayamazlardı. Dahası, aynı anda sadece 5-6 kişiye şehre girmek için izin veriliyordu. De Chartres da, seyahatnamesinde "Bir şehrin sokaklarında bir seferde kaç tane inanılmaz güzellikte binalar görebilirs-

13 Wolfgang Wiener-Müller, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, çev. Erol Özbek, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 6, 24.

14 *The Pilgrimage of Arculfus in the Holy Land (About the Year A.D. 670)*, çev. James Rose MacPheron, Londra: Palestine Pilgrims' Text Society, 1895.

niz ki? Ve bunların hepsini nasıl aklınızda tutabilirsiniz?"¹⁵ diye anlattığı İstanbul'u işte bu kısa ve kısıtlı imkan dahilinde görmeyi başarmıştı.

4. Haçlı Seferi sırasında Konstantinopolis'e gelen şövalyelerden biri olan Geoffroi de Villehardouin de yazdığı kronikte, gördüklerini, Kutsal Topraklar'a ulaşmayı bir kenara bırakıp Bizans'ın başkentini istila etmekle sona eren bir seferin macerasını birebir yaşamış biri olarak anlatır. *De la Conquête de Constantinople* isimli eserinde, Frenk askerlerini Tanrı'nın emrini uygulamaya gelen seçkinler olarak tanımlar.¹⁶ Aynı seferle birlikte şehre gelen Robert Clari ise şehrin muhasarasını bir seçkin sıfatıyla değil de yağmayı ayrıntıları ile anlatmaya çalışan bir Frenk olarak gözlemler. Aynı sebeplerle şehre gelmiş bu iki insan, tarihî olayı tamamen farklı bir bakış açısıyla okuyucularına anlatır.

Ortadoğu'ya, yeni bir Haçlı seferi imkanlarını araştırmak için bir 'ajan' olarak gönderilen ve 1432 yılında hacı kimliğine bürünerek yola çıkan Bertrandon de la Broquière'un da yolu bir şekilde İstanbul'a düşer. İstanbul'da yaklaşık iki ay kalan seyyah, şehirdeki büyük mabetleri, limanı, meydanları gezme fırsatı bulur. Bütün şehri, hizmetinde bulunduğu Dük III. Philippe'e anlatacaklarını göz önünde bulundurarak gezer. Şehrin ve İstanbulluların mukavemetini, ticaret potansiyelini, muhtemel bir Haçlı seferinde ordunun nelerle karşılaşabileceğini kaydeder.¹⁷

1453'teki İstanbul kuşatması sırasında bir gemide hekim olarak görevli bulunan ve her anı Venediklilerin bakış açısıyla kaydeden Nicolo Barbaro, yakınında bulunan ve kuşatma esnasında kimi destekleyeceklerini hararetle tartışan Venediklilerin faaliyetlerini not eder.¹⁸

İstanbul'a gelen hacılar her zaman Avrupalı Hristiyanlar olmayabiliyordu. 1159-1173 yılları arasında Kutsal Topraklar'a varmak üzere seyahat eden ve İstanbul'a yolu düşen Tudelalı Benjamin İspanyalı bir Yahudi idi. Aldığı iyi eğitim ve bildiği birçok dil sayesinde aynı zamanda Marco Polo'nun bile örnek aldığı, Ortaçağın başlıca coğrafyacılarından ve Yahudi tarihçilerinden biridir. I. Manuel Komnenos zamanında şehre gelen seyyah, daha önce gittiği yerlerde olduğu gibi şehrin Yahudi cemaatleri ile ilgili bilgiler de verir ve İstanbul'da pek fazla Yahudi'nin barındırılmadığını belirtir.¹⁹

15 Fulcher of Chartres, *Chronicle of the First Crusade*, çev. M. Evelyn McGinty, Philadelphia: University of Pennsylvania, 1941, s. 28.

16 Geoffroi de Villehardouin, *V. Haçlı Seferi Kronikleri*, çev. Ali Berkay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 42-43.

17 Bertrandon de la Broquiere, *Deniz aşırı Seyahati*, çev. İlhan Arda, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.

18 Nicolo Barbaro, *Konstantiniye Muhasarası Ruznamesi: 1453*, çev. Şemseddin Talip Diler, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1953, s. 22.

19 Rabbi Benjamin, *The Itinerary of Benjamin of Tudela: Critical Text, Translation and Commentary*, Fuat Sezgin (haz.), Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995.

Elçiler

Muhtelif zamanlarda şehre gelen elçilik heyetleri, İstanbul'un yabancı tanıkları arasında belki de en imtiyazlılarıydı. Şehre kısa süreliğine gelerek hükümdarları adına yapacakları görüşmelerin öncesinde ya da sonrasında şehri görme imkanı bulan elçiler ve onun maiyetindeki görevliler, çoğunlukla sadece iyi intibalarla dönebilecekleri yerleri görebilmekteydiler. Örneğin Ayasofya, Hipodrom, Haliç bu elçiler tarafından defalarca, neredeyse aynı kelimelerle tasvir edilmiştir. Aslında bu ziyaretçilerin anlatıları, hem Bizans zamanında hem de Osmanlı devrinde herkesin giremediği imparatorluk saraylarına dair gözlemler olduğu için uzunca bir süre sıradan insanların hatıratlarından daha fazla itibar görmüştür. Belki de bu yüzden ilk elçilik anlatıları şehrin geri kalan maddi kültürü ile ilgilenenleri mutlu edecek kadar ayrıntılı değildir.

828 yılında Konstantinopolis'e gelen Müslüman seyyahların ilki olarak bilinen ve Kurtuba'nın Emevî emiri II. Abdurrahman'ın temsilcisi olarak şehre gelen Yahya İbn Gazâl, imparatoriçenin kısa sürede takdirini kazandığını, imparatorun karşısında yere çökerek reverans yapmadığını övünerek anlatırken sarayın dışında olup bitene bigâne kalır. Bu mesafeli duruş, *dârü'l-harb*'in yani kesin sıfatlarla tanımlanmış ve zaman zaman kaypaklaşan "kafir" kimliklerin bulunduğu ve 'öteki'ne ait coğrafyalara karşı oluşan refleksin bir sonucu da sayılabilir.²⁰

İstanbul hakkında yazılmış elçi hatıratlarının sayısı ve hacmi zamanla çoğalmıştır. Şehre gelen elçilerin çoğalması bu artışın bir sebebi iken, bir diğer sebep ise şehirde yeni daimi elçiliklerin açılmasıdır. Venedik, Bizans zamanından beri "baylos" adını verdiği bir temsilcisini İstanbul'a gönderirken, diğer ülkelerin elçilerinin şehirde kalıcı olarak bulunma izni almaları bayloslara göre epey sonradır. Bu elçiler arasında, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki İstanbul'u erişebildiği her ayrıntı ile anlatmaya çalışan ve bu yüzden hatıratına pek çok atıf yapılan Ogier Ghislain de Busbecq²¹ de vardır. Avusturya Arşidükü I. Ferdinand tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen Busbecq, dönemin şartlarına nispetle tarafsız sayılabilecek bir bakışla Osmanlı topraklarındaki gelişmeleri, yönetimin savaş halinde olduğu ülkelerle arasındaki münasebetleri ve İstanbul'un gündelik yaşamını muhatabına aktarır.

Busbecq'in elçilik heyetinde, İstanbul hakkında kendi seyahatnamesini ayrıntılı bir şekilde kaleme alan Hans Dernschwam²² da vardır. Fakat Dernschwam, Busbecq ile aşağı yukarı aynı şeylere tanık olmasına ve devrinin ünlü hümanistlerinden sayılmasına rağmen seyahatnamesini, gözlemlediği

20 Touati, *Ortaçağda İslam ve Seyahat*, s. 11.

21 Ogier Augerius de Busbecq, *Turkish letters*, Londra: Sickle Moon Books, 2001.

22 Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

toplumu anlamaya çalışan bir mercekle yaklaşan Busbecq'ten oldukça farklı bir bakış açısı ile kaleme alır.

Aslında pek çok elçi anlatısını kendi yazmak yerine maiyetinde daha kıdemsiz bir çalışanına hazırlatıyor, kendisi sadece bağlı olduğu hükümdara yazılacak raporu hazırlıyordu.²³ Kıdemsiz memurun kendisi ve hazırladığı seyahatname bazen maiyetinde geldiği elçiden daha çok ünleniyordu. Bunlardan biri, 1578-1581 yıllarında Habsburg elçisinin seyahat notlarını hazırlayan Salomon Schweigger'dir. Bahsi geçen seyahatname halen, elçi Joachim von Sintzendorff'un ismiyle değil de Schweigger Seyahatnamesi²⁴ olarak anılmaktadır.

Elçilik maiyetinde gelerek yazdıkları ile İstanbul seyahatnameleri literatüründe önemli bir yer edinen başka iki seyyah daha vardır: Stephan Gerlach ve Baron Wacslawa Wratislaw. İstanbul'a Alman elçisi David Ungnad'ın yanında rahip olarak 1573 senesinde gelen Gerlach, seyahatnamesinde İstanbul'da günümüzde var olmayan birçok bina hakkında bilgi verir. Yerleri bugün kesinlikle bulunamayan Galata'daki Hrisopigi Manastırı'ndan Ayasofya Külliyesi'nde var olup da fetihten sonra bir süre Ayasofya Medreseleri adıyla hizmet veren ama seyyahın zamanında yıkılan manastıra varıncaya kadar önemli kayıtlar tutar. Kasımpaşa'daki tersane zindanından ilk defa bahseden de odur. Gerlach günlüğünde Atmeydanı'ndaki şenlikler, elçilik heyetlerinin karşılanması, Ramazan davetleri, cenaze alayları, düğünler, Muharrem-Aşure-Nevrûz kutlamaları, Hidrellez, Âmin Alayları ve binbir çeşit mal satılan pazarlarına kadar şehri anlatır.²⁵

Alman-Avusturya imparatorunun 1591 senesinde İstanbul'a gönderdiği elçilik heyetinin en genç üyesi olarak İstanbul'a gelen Baron Wratislaw ise İstanbul'da geçirdiği ilk yıl yaşamından pek memnun olur. Payitahtın görülme-ye değer yerlerini, anıtlarını, ibadethanelerini ziyaret eder. Galata'daki renkli Hristiyan âlemini keşfeder. Avrat Pazarı'ndan Atmeydanı'ndaki cirit oyunlarına, toplumdaki törelerden padişahın atlarına kadar ilgisini çekmeyen konu yok gibidir. Fakat ikinci yıl bu zevkli yaşamları sona erer. İki ülke arasında savaş çıkınca, önce elçilik binasına sonra da zindana kapatılan heyetkilerin bir kısmı cephe yakınlarındaki zindanlara, Belgrat'a götürülür. Bir kısmı da önce Galata'da Tersane'de hapis yatıktan sonra bir süre kalyonlarda forsalık yapar. En sonunda da mahkûmların "Kara Kule" dedikleri Rumeli Hisarı'ndaki zindana gönderilirler.

23 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, İstanbul, 1999, s. 180.

24 Salomon Schweigger, *Ein Neue Reyssbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, Fuat Sezgin (haz.), Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995.

25 Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, çev. Turkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

1670 ve 1679 senelerinde olmak üzere yolu iki defa İstanbul'a düşen ve İstanbul'da bulunduğu sürede tuttuğu günlüklerle anılan Antoine Galland, şehre Fransız elçilik maiyetinde görevli bir dilbilimci olarak gelir. İstanbul'da Türkçe, Rumca, Arapça öğrenir; kralı için yazmalar ve antika eşya satın alır. Aslında daha hacimli olan Galland günlüklerinin²⁶ İstanbul ile ilgili olanlarının sadece 1 Ocak 1672'den 29 Eylül 1673 tarihine kadar olan kısımları günümüze kadar ulaşır. Galland'ın günlükleri, İstanbul'da yaşayan birçok kitapsever ve şehrin kültür hayatı ile ilgili önemli bilgiler içerir. Yazarın İstanbul'da satın aldığı Türkçe, Arapça ve Farsça yazma eserler Paris'teki kraliyet kütüphanesinin (Bugünkü La Bibliothèque nationale de France) Doğu dilleri seksiyonunun ilk parçalarını oluşturur. Galland günlüğünde, İstanbul'da duyduğu bütün hikayeler, şehirde yaşayan Rum ve Levantenlerin âdetleri, bayram ve düğünlerine kadar birçok şeyi ayrıntılarıyla tasvir eder.

Diplomatlık dışında resmî bir vazifeyle İstanbul'a gelip, bu seyahatini kaleme alanlar da vardır. Bunlardan biri, İspanyol donanmasında görevli bir amiral olan Federico Gravina y Nápoli'dir. Amiral Gravina, 1788 yılında Cadiz Limanı'nda kral tarafından gelen bir emirle, Kartaca'ya uğrayıp, İspanya'daki ilk Türk elçisi olan Ahmet Vasıf Efendi'yi İstanbul'a götürme görevini üstlenir. Mürettebatıyla şehirde 31 gün kalan Gravina, limandan çıkmak için uygun rüzgârı beklerken, büyük camileri, türbeleri, pazar yerlerini, hanları, sarayın müstemilatını, belli başlı alanları, sokakları ve halkın çalıştığı atölyeleri görmek için birkaç kez şehirde gezintiye çıkar ve bu gözlemlerine, yolculuk boyunca günü gününe tuttuğu notları da ekler.²⁷

Esirler

Savaşlar ve korsanlık faaliyetleri sonrasında şehre getirilen esirler arasında İstanbul'a yaptıkları zorunlu seyahati kaydedenler de vardır. Deniz savaşlarında esir düşenler hariç, esaret anılarını yazarların çoğu Orta Avrupa kökenli kişilerdir. Kimileri yaşadıklarını yolculuğun en başından, kimileri ise şehirde geçirdiği ilk günlerinden itibaren anlatmaya başlar.

Bizans dönemi İstanbul'unu gören ve şehir hakkında kayıt tutan ilk Arap olma özelliğine sahip Harun İbn Yahya 912 yahut 913 yılında esir olarak İstanbul'a gelir. İstanbul'u hayli büyük bir şehir olarak tanımlayan İbn Yahya, görmeye fırsat bulduğu her yeri kaydetmeye çalışır. Saray ve hipodromdan, kralı karşılama maksatlı toplanmış askerî gruplardan, sarayın dış cephesini süsleyen çeşitli heykellerden de söz eder. Ayrıca kölelerin yaşama alanlarını-

26 Antoine Galland, *İstanbul'a Asit Günlük Anılar: 1672-1673*, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973.

27 Federico Gravina y Napoli, *İstanbul'un Anlatımı*, çev. Y. Ersoy Canpolat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

dan söz ederken, dehlizlerde sadece esirlerin yaşamadığını, bazılarında hapis-hanelerin de mevcut olduğunu belirtir. Müslümanlar ve Türkler için ayrı ayrı hapis yerleri bulunduğunu anlatır.

1276 yılında ülkesi Çin'den Kutsal Topraklar'a doğru aslında hac için yola çıkan Nasturi rahip Rabban Savma, seyahatinin geri kalanını elçilik vazifesi yaparak tamamlar. İlhanlı hakamı Argun Han onu, Mısır'ı işgal eden Müslüman Memlûklara karşı Avrupalı güçlerle bir ittifak arayışını organize etmek amacıyla, ayrıca Süryanice, Uygurca ve Çince bilmesi sebebiyle, Konstantinopolis'te İmparator II. Andronikos Paleologos ile görüşmekle görevlendirir. 1287 yılının başlarında Trabzon'dan bindiği bir gemiyle Konstantiniye'ye ulaşan Savma, şehrin önemli yerlerini de gezme fırsatı bulur. Fetihden sonra yerine Fatih Camii yapılan Havariyun Kilisesi'ndeki imparator lahitlerinden bahseder.²⁸

Niğbolu Muharebesi'nde esir düşüp "pençik" payı olarak Yıldırım Bayezid'e takdim edilen ve onun emrinde altı yıl kalan bir asilzade olan Johannes Schiltberger, muharebede yaralanıp iyileştikten sonra sultanın habercisi olarak birçok yere seyahat etme imkanı bulur. Hakkında çok az kaynak bulunan bir dönemden bahsettiği için gayet kıymetli olan Schiltberger seyahatnamesi,²⁹ seyyahın sadece yaşadıklarını not etmekle kalmayıp tarihî sayılabilecek birçok olayı farklı bir dille anlattığı ve bulunduğu ülkeler hakkında bilgiler verdiği bir kaynaktır. 1426 yılının İstanbul'unu da bu gözle anlatan yazar, yakalanma korkusu ile şehri tam olarak gezemese de edindiği bilgileri, gözlemleyebildiği kadarıyla şehrin dokusunu kitabında aktarmaya çalışır.

Zengin sayılabilecek Vicenzalı bir ailenin oğlu olan Giovan-Maria Angioiello,³⁰ 1470 yılında kardeşi ile beraber katıldığı Eğriboz Savaşı'nda esir düşer. İstanbul'a getirildikten sonra sarayda içoğlan olarak vazife yapar. Bu esnada Türkçeyi ileri derecede öğrenmekle kalmaz, devletin mali kayıtlarında kullanılan siyakat yazısını da ehliyetle okuyup yazmaya başlar. En az 7 yılını İstanbul'da geçiren Angioiello kentin fetihden sonraki durumunu anlatan ilk yabancısıdır. Verdiği bilgiler, örneğin sürgün yoluyla getirilip yerleştirilen halkın teşekkül ettirdiği mahallelerin birbirinden ayrı dil, örf ve âdetlerinin olmasını kaydettiği kısımlar, kentin o dönemdeki sosyal yapısına dair bazı ipuçları verdiği gibi, binalar ve mekanlar hakkında da birçok bilgi sunar.

Tüccar babası ile beraber 1501 yılında yaptığı yolculuk esnasında Türk korsanlar tarafından esir alınan ve Osmanlı sarayına getirilen Menavino da II. Bayezid'in ve I. Selim'in devrinde içoğlanı olarak sarayda hizmet eder. Kendisi hatıratını yazmaktaki amacını her ne kadar "düşmanımızı tanımak" şeklinde

28 Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı: Rabban Savma ve Doğu'dan Batı'ya ilk yolculuk*, çev. Ekin Uşşaklı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

29 Johannes Schiltberger, *Reisen in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427*, Amsterdam: Meridian Yayınları, 1976.

30 A. Caparozzo, *Di G. M. Angioiello e di un Suo Manoscritto Inedito*, Vicenza, 1881.

açıklasa da Menavino seyahatnamesi,³¹ 500 yıl sonra bize dönemin Osmanlı saray teşkilatını, hukuk yapısını, din ve devlet yapılanmasını, İstanbul ve sakinlerini, Sultan Bayezid'in oğulları arasında yaşanan taht kavgalarını saraydan bizzat edindiği bilgilerle besleyerek anlattığı için "geçmişimizi hatırlamak" gibi bir armağan sunar.

1591 senesinde Baron Wratislaw'ın da bulunduğu elçilik heyetiyle İstanbul'a gelip bir zaman sonra tutsak edilen, bununla birlikte Baron gibi asilzade olmadığı için seyahatnamesini farklı bir bakış açısı ile kaleme alan Friedrich Seidel eserinde Kasımpaşa'daki tersane zindanının özelliklerini, kürek esiri olarak bulunduğu taş taşıma kalyonlarını ve kapatıldıkları yerlerdeki askerlerin ve esirlerin gündelik hayatını anlatır. İnsan ilişkileri iyi olan yazar, çok ağır şartlarda, diğer esirlerden pek ayrılmadan çalışan heyette, bu esareten kurtulmak için elinden geleni yapar.³²

Bugün Ukrayna sınırlarında kalan Lvov kentinde Leh bir aileden gelen ve 1628 yılında bir savaş esiri olarak önce Edirne Sarayı'na oradan da Topkapı Sarayı'na getirilen Albertus Bobovius, yani Ali Ufki Bey'in, İstanbul'a mecburen gelip de bir daha geri dönmek istemeyen ve yaşamını bu şehirde tamamlayan seyyahlar sınıfından olduğunu belirtmeliyiz. Nota yazım bilgisi sayesinde, bir kez bile duyduğu havaları çok seri bir şekilde kayıt altına alması onu sadece zamanı için önemli olmaktan çıkartıyordu. Onun tuttuğu kayıtlar sayesinde, şark ülkelerindeki bestelenmiş musiki eserlerinin içinde, XVII. yüzyıldan itibaren günümüze en çok Osmanlı Devleti'nde kaydedilmiş olanlar ulaşmıştır.³³ Yaşadığı devirdeki Topkapı Sarayı'nı, Enderun Mektebi'ni, Saray teşkilatını en ince ayrıntısına kadar anlatır. İçoğlanların uyku sürelerinden hangi kapıyı kaç nöbetçinin beklediğine kadar, sıkımsız bir dil kullanarak, gerektiğinde hazırladığı plan üzerinden betimler.³⁴

Tüccarlar

Şüphesiz İstanbul'u ziyaret edenlerin pek çoğu tüccarlardı. Fakat tüccarların asıl işleri ticaret olduğu için ve şehre genellikle birçok kez geldikleri için diplomatlar, hacılar ve memleketlerine geri dönmeyi başaran esirler kadar seyahat anlatısı bırakmamışlardır. Yazılan anlatılar ise kimi zaman günlük tarzında kimi zamansa iş mektupları olarak kaleme alınmışlardır. Şehre gelerek

31 G. Antonio Menavino, *Türklerin Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, Dergah Yayınları, 2011.

32 Friedrich Seidel, *Sultanın Zindanında & Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

33 Ali Ufki, *Mecmua-i Saz ü Söz 1086/1675*, Şükrü Elçin (haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

34 Albertus Bobovius, *Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002, s. 31.

burada başlarından geçenleri yazıp yayımlama niyetinde olan tüccarlar şehrin ticari hayatına dair önemli şeyleri de anlatılarına dahil ediyorlardı. Hatta bazıları gittikleri yerin para, ağırlık ve ölçü birimlerinin listesini içeren küçük ve rehber niteliği taşıyan kitapçıklar dahi hazırlıyorlardı. Tüccar anlatıları genellikle çok kısa olduğu için toplu halde basılıyordu.³⁵

Bilim Adamları

İstanbul'a gelen bilim adamlarının arkalarında bıraktıkları seyahatnameler de ayrıca değerlendirilmeyi hak etmektedir. İlk zamanlar neredeyse sadece coğrafyacılar şehrin misafiri olurken, zamanla dilbilimcilerden botanikçilere, böcekbilimcilerden jeologlara, doktorlardan arkeologlara kadar çeşitli bilim dallarından seyyahlar İstanbul seyahatlerini kaleme almıştır.

İstanbul, antik dönemden beri dünyanın çeşitli yerlerini gezerek eser hazırlayan coğrafyacıların önemseydiği bir belde olmuştur. İstanbul'dan bahseden kimi müelliflerin şehre bizzat gelip gelmediği belirsiz olsa da, günümüze kadar ulaşmayı başaran bu metinler arasından İstanbul hakkında kıymetli bilgiler veren eserler çıkmıştır. Bu eserlerden en önemlisi şüphesiz Eski Çağın en ünlü coğrafyacısı olarak bilinen ve M.Ö. 64 yılında dünyaya gelen Strabon'un *Geographika* isimli eseridir. Eserinin 7. kitabının 3. ve 4. bölümlerinde İstanbul'dan bahseden Strabon, şehrin coğrafi yapısını ele aldıktan sonra, palamut balıklarının çokluğundan ve Boğaz'daki akıntının şiddeti ve koyların darlığı sebebiyle bu balıkların kolayca yakalanmalarından bahsettiğine göre onun şehre bizzat geldiğini kabul edebiliriz.³⁶

X. yüzyılda yaşayan, İslam tarihçi ve coğrafyacıları arasında kısaca Mesudî olarak anılan Bağdatlı Ebu'l Hasan b. el-Hüseyn Mesudî'nin İstanbul'u ise Makedonya hanedanının zirvede olduğu bir dönemin İstanbul'udur. Mesudî, İstanbul'un dünya üzerindeki konumunu anlattığı *Mürûc ez-zeheb* isimli eserinde Rumların İstanbul'dan "İsten Bolin" diye bahsettiğini yazar; Konstantinapolis adını kullanmadıklarını, sadece Arapların bu şehre Kostantiniyye dediğini belirtir.³⁷

Coğrafya ve botanik sahasında İslam dünyasının yetiştirdiği en büyük âlimlerden biri olmasına rağmen İslam biyografi yazarları tarafından pek anılmayan ve bilimsel çalışmalarını Sicilya kralının hizmetinde gerçekleştiren İdrisî'nin bizzat İstanbul'a gelmediği öne sürülse de onun İstanbul hakkındaki ayrıntılı anlatımı bu fikri çürütür. İdrisî, *Kitâbü Ruger* veya *Kitâbü nüzhet ül-müştâk fi ihtirâk el-âfâk* adıyla anılan eserinde "Bütün Doğu Roma İmpa-

35 Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, s. 185, 186.

36 Strabon, *Geographika: Antik Çağ Coğrafyası*, çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

37 Ebu'l Hasan b. el-Hüseyn Mesudî (Maçoudî), *Mürûc el Zeheb; Les Prairies d'Or*, çev. Barbier de Meynard, Paris: Pavet de Courteille, 1861.

ratorluğu'nda büyüklük bakımından İstanbul'la kıyaslanabilecek başka bir şehir yoktur" diyerek İstanbul'a gelip hayran kaldığını belirtir.³⁸

İstanbul'un başka bilim dallarından da pek çok misafiri olmuştur. Örneğin Fransız hükümeti tarafından botanik araştırmaları yapmak ve yeni bitkiler bulmak üzere Doğu'ya gönderilen Fransız doğabilimci Joseph Pitton de Tournefort, 1701 senesinde şehre gelir. Başka bir botanikçi Andreas Gundesheimer ve ressam Claude Aubrier ile Marsilya'dan yola çıkan Tournefort, gezisi sırasında kendi uzmanlık alanıyla ilgili not tutmanın yanı sıra Aydınlanma çağı'nın doğu toplumlarına bakışını belirlemede etkin olan birtakım sosyal gözlemlerde bulunmayı da ihmal etmez.³⁹

Yerli Seyyahlar

İstanbul'a çok uzaklardan gelip şehir hakkındaki gözlemlerini bizlere bırakan seyyahlar sıkça anılırken İstanbul'da doğmuş ve/veya yetişmiş, şehri karış karış gezip notlar tutmuş olanlar daha arka planda kalır. Şehri bir yerli kadar iyi bilen, bununla beraber onu ilk defa gören bir yabancı'nın yapabileceği tarzda heyecanla, güzel ve ayrıntılı bir şekilde sunan müelliflerdir bunlar. Evliya Çelebi İstanbul'da mukim seyyahların en ünlüsüdür. Fakat o da başka diyarlar gezip, gezdiği yerleri 10 ciltlik bir seyahatnamede anlatmasaydı belki diğerleri ile aynı kaderi paylaşacaktı.

Seyahatlerine İstanbul'da Yemiş İskelesi civarındaki Ahi Çelebi Camii'nde kaylûle uykusunda aldığı icazet ile başlayan Evliya Çelebi uzun seyahatlerinin ön hazırlığını şehrin içini karış karış gezerek yapar. Seyahatnamesinin birinci cildini tamamladığımızda XVII. yüzyılın ilk yarısındaki İstanbul'un sur kapılarının arasını kaç adımda arşınlayacağımızdan, bedesteninin kaç dükkânlı ve çekmeceli olduğuna varıncaya değin pek çok şeyi -birtakım abartılara rağmen- öğreniriz. Evliya'nın seyahatnamesi şekil itibarıyla bir düzen içerisindedir. Bu düzen gezilen yerlerin sırasına göre değil, daha çok incelediği eserlerden aldığı bilgilerin sıralaması şeklinde oluşmuştur. İstanbul'u genel olarak ikiye ayırarak anlatmıştır. Birinci bölümde sur içine değinmiş, burasının cami, mescid, medrese, mektep, tekke, imaret ve diğer yapılarını anlatmıştır. İkinci bölümü ise Karadeniz Boğazı'na kadar olan yerlerdeki imaret, cami, mescid, han, hamamların adlarını ve sayılarını belirterek tamamlamıştır.

XVI. yüzyılda rağbet bulan şehrengiz yazma geleneği dairesinde en çok adı geçen şairlerinden biri olan Taşlıcalı Yahya'nın *Divan*'ında⁴⁰ yer alan müstakil

38 Şerif Ebü'l-Hasan Muhammed İdrisî, *Kitâbu Nüzheti'l-Müştâk fi İhtirâki'l-Âfâk*, ilgili bölüm çev. M. Nedim Tan, 3. İklim, 1. Bölüm, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts., c. 1, s. 265-267.

39 Joseph Pitton De Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. Ali Bertkay, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

40 Taşlıcalı Yahya, *Divan: Tenkidli Basım*, Mehmet Çavuşoğlu (haz), İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1977.

bir İstanbul şehrengizi vardır ki, Taşlıcalı'nın yaşadığı bölgenin gündelik hayatını, vasıflarını samimi ve akıcı bir üslup ile şiirine döker. Beyitler vasıtasıyla bize şehirde seyahat ettirir. Yahya, bir süre Ayasofya semtinde oturmuş ve buraya dair manzumeler yazmıştır. Hamsesinde İstanbul'dan çok sıklıkla bahsedilir. İşlediği konular arasında şehrin siyasi ve sosyal hayatı yanında tabiatı, coğrafyası, eğlence ve zevk dünyası, mimarisi, muhitleri, semtleri geniş tasvirlerle anlatır. Özellikle Şah u Gedâ mesnevisi İstanbul'da geçen maceralarla doludur. Hemen pek çok bölümde Atmeydanı (Sultanahmet Meydanı) ve Ayasofya en belirgin mekanlar olarak göze çarpar; mesnevisinden ayrı olarak, başka bir kasidesinde baştan sona Süleymaniye Camii'nin inşasını anlatır.

Taşlıcalı'dan yaklaşık çeyrek asır sonra, *Tezkiretü's-Şuarâ*'nın meşhur müellifi Lâtîfi de İstanbul'u gezerek bir küçük güzelleme kaleme alır. Yönetime ve ilim çevrelerine yakın olan bir yazarın kaleminden çıkan *Evsâf-ı İstanbul*,⁴¹ dönem İstanbul'unun özellikleri ve şehir hayatına dair kuvvetli bilgiler sunan bir düzyazı örneğidir. Altı bölümden oluşur. İstanbul'un ve Boğaz'ın bir inci gibi nadide ve güzel hali, şehrin büyüklüğü ve zenginliği, saray ve devlet teşkilatı, İstanbul'un camileri, çarşıları ve meşhur semtlerini bu altı bölümde ayrıntılarıyla, bazen de konuya uygun beyitlerle süsleyerek anlatır.

Evliya Çelebi ile yaklaşık aynı dönemde yaşamış ve tıpkı onun gibi şehri adım adım gezmiş Eremya Çelebi Kömürcüyan'ın İstanbul'a miras bıraktığı *XVII. Yüzyılda İstanbul Tarihi*⁴² isimli eseri hem Ermeni ve Osmanlı kültürleri hem de İstanbul şehri için değerli bir hediyedir. 1661 ilâ 1684 yılları arasında, zaman zaman ara vererek hazırladığı, XVII. asır İstanbul'una genel bir bakışı içeren ve şehrin topografik durumunu anlatmaya çalışan bu kitap, daha ziyade şehirde ve civar sahilde dolaştığı zaman rastladığı mevkileri ve buralarda yaşanmış bazı tarihî vakaları içerir. Kömürcüyan'ın eksik bıraktığı konularda veya ayrıntıya girmediği kısımlarda yardıma, kitabı Türkçeye kazandıran İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü hocalarından Hrand D. Andreasyan'ın bu kitabın 1952 yılı baskısı için hazırladığı "Notlar" kısmı yetiştir.

Ayvansârayî Hüseyin Efendi, tıpkı Evliya Çelebi, Eremya Çelebi Kömürcüyan ya da Lâtîfi gibi İstanbul'da mukim bir Osmanlı'dır ve tıpkı onlar gibi şehir içinde küçük seyahatler yapıp gözlemlediklerini *Hadikatül'l-Cevâmî*⁴³ adlı eserine kaydetmiştir. Ayvansârayî, "camiler bahçesi" anlamına gelen eseri için 15 yıl boyunca İstanbul'da var olan 821 camiye tek tek dolaşır, bir vakit namazı süresince içlerinde bulunur ve kayıtlarını tutar. İlk bakışta bir seyahat-

41 Latîfi, *Evsâf-ı İstanbul*, Nermin Suner (haz.), İstanbul, 1977.

42 Eremya Çelebi Kömürcüyan, *XVII. Asırda İstanbul*, H. Andreasyan, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1952.

43 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, *Hadikat'ül Cevamî*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.

name gibi durmayan bu eser, aslında İstanbul'un XVIII. yüzyılda var olan mahalleleri, yerleşimi hakkında yazılmış en önemli eserlerden biridir. Ayvansârayî, eserinde sadece camii ve mescidlere yer vermez. Önemli kamu binaları ve civardaki tekkeler, çeşme ve sebiller, sahil sarayları, vakıfların tesislerini de kaydetmeyi ihmal etmez. Eserin temize çekilmesi 1779 yılında tamamlanır. Aradan 53 yıl geçtikten sonra, 1832 yılında, Ali Sâtu Efendi isimli bir şahıs, ondan da 40 yıl sonra Süleyman Besim adlı bir müellif esere zeyl yazar, ama her ikisi de ne yazık ki Ayvansârayî Hüseyin Efendi zamanında var olan ama kendi zamanlarında bulunmayan binaların bazılarını eserden çıkarır. Sonuç olarak üç formdan günümüze sadece Ali Sâtu Efendi'nin hazırladığı nüsha ulaşır.

Güzergâhlar

Yüzyıllar boyunca çeşitli sebeplerle İstanbul'a gelmiş olan seyyahlar şehre birkaç farklı güzergâhtan giriş yapmışlardır. Şehre girilirken yaşanan ilk anın seyyahta bıraktığı etki ve şehrin övülesi silüeti seyahat anlatılarının çoğunluğunda yer alır. Tren yolu inşa edilene kadar seyyahlar sadece gemiyle ya da yaya olarak şehre girmişlerdir. İstenildiği kadar, Avrupa'nın XIII. yüzyıldan itibaren muazzam bir faal yollar ağını devreye soktuğu söylensin; XVIII. yüzyıla kadar, deniz yolculukları bitmez tükenmez uzunlukta, kara taşımaları ise felçli gibidir.⁴⁴ Gemi ile gelenler ya Marmara Denizi'nden ya da Boğaz'ın Karadeniz girişinden İstanbul Limanı'na girmişlerdir. Karadeniz'den gelenlerin bir kısmı ise Tuna Nehri üzerinden gelen misafirlerdir.

Marmara Denizi'nden gelenler genellikle Güney ve Batı Avrupalılardır. İstanbul Limanı'na varan ticaret gemilerinin yoğun trafiği bu güzergâhtan gelen yolcuların sayısını da çoğaltmıştır. Şehre ulaşan gemiler aslında her millet ve dinden yolcuyla barındırsa da İstanbul'un Müslüman misafirleri genellikle Mısır ve Kudüs'ten yola çıkıp şehre varan gemilerle seyahat ederlerdi. Marmara Denizi'nde şehre girmeden evvel geçilen Çanakkale Boğazı, Mıdanya Körfezi ve Prens Adaları pek çok seyyahın bahsettiği yerlerdir. Fakat seyyahları asıl etkileyen manzara Sarayburnu'na kıvrıldıktan sonra karşısına çıkan Haliç'tir. Şehrin hiçbir giriş yönü seyyahlara bunun kadar ihtişamlı bir manzara bahşetmez.

Tuna Nehri boyunca gemiyle İstanbul'a gelenler ise Tuna kıyısına yakın ülkelerde yaşayan seyyahlardı. Avrupa'da nehir taşımacılığının klasik bölgesi, Almanya'dan da fazla olmak üzere, Oder'in ötesinde Polonya ve Litvanya'dır.⁴⁵ Haliyle Germen topluluklarından itibaren, nispeten su yollarına yakın bölgelerden gelen yolcular, Tuna ağzından çıktıktan sonra genellikle Rumeli sahil

⁴⁴ Fernand Braudel, *Maddi Uygurluk: Dünyanın Zamanı*, İstanbul, 2004, c. 1, s. 367.

⁴⁵ Braudel, *a.g.e.*, s. 370-371.

şeridini takip eden gemilerle Boğaz'a giriş yaparlar. Bu seyyahlar Üsküdar'a kadar yerleşimin çok az olduğu uzun boğaz hattını geçmek zorundadırlar.

Şehre yaya yahut atlı olarak karayolundan gelenlerin de takip ettiği iki güzergâh vardır: Rumeli yakasında, Edirne ile İstanbul arasında kullanılan yolun sonundaki şehir kapıları ve Üsküdar. Rumeli tarafındaki kapılara Adriyatik, Balkanlar ve Doğu Avrupa tarafından gelenler, Üsküdar'a da Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelenler ulaşırdı. Bağdat ve Rumeli demiryolları inşa edildikten sonra, önceki güzergâhlara bir de bunların rotaları eklenmiştir. Sofya üzerinden Belgrad'a ulaşan İstanbul yolunun, XVI. yüzyıldan itibaren arabalara, XVII. yüzyıldan itibaren de yolcu arabalarına sahip olduğunu biliyoruz.⁴⁶ Bu vakte kadar İstanbul'a yapılan yolculukların at sırtında ya da yayan tamamlandığını kabul edebiliriz.

Fransız tarihçi Robert Mantran, İstanbul'un en güzel manzarasını görmek isteyen yolcuların şehre Marmara Denizi'nden gelmesi gerektiğini yazar. Mantran, her ne kadar bunu söylemiş olsa da 1950'lerde, bir eylül sabahı Ankara-İstanbul treninden indiğinde Haydarpaşa garında gördüğü manzara gözlerini kamaştırır. Mantran'a, doğmakta olan güneş, hafif bir sis, Boğaz'ın öte yakasında ilk kez gördüğü İstanbul'u kapsayan yaldızlı bir mücevher kutusu gibi görünmüştür.⁴⁷

Yazım Dili

İstanbul'a dair yazılmış seyahatnamelerin dili birkaç istisna haricinde genellikle şehri ziyaret eden seyyahın ana dilinde kaleme alınmıştır. Bu istisnaların başında din adamlarının anlatıları gelmektedir. Rapor ve bilgilendirme yahut hac ziyareti sebebi ile şehre gelen kimi din adamları kayıtlarını Latince tutmayı tercih etmişlerdir.

Hem Bizans dönemi hem de fetih sonrasındaki ilk dönemlerin İstanbul'unun ziyaretçilerinin pek çoğu ticaret ağı sebebiyle Akdenizli olduğu için bu metinlerin çoğunluğu İtalyancadır. İtalyanca bu dönemde, hatıratların bir nevi "lingua franca"sı olmuştur. İtalyanların, Fransız-Osmanlı ticaretinin gelişmesinden evvel Akdeniz ticaret ağındaki liderliğini uzun süre koruması da bunda etkili olmuştur. Bu metinlerin en bilinen örneği daha evvel bahsedilen, Leh kökenli Ali Ufkî Bey'in hatıratıdır.

Ticari ilişkilerin değişkenliği ve savaş durumu da yazım dilini, daha doğru şehre yolu düşen seyyah profilini etkilemiştir. Fransızca seyahatnamelerin sayısı Osmanlı Devleti tarafından verilen *imtiyazat* ile gelişen ticaret trafiği ile doğru orantılı olarak artmıştır. İngilizce seyahatnameler de klasik dönemde benzer bir sebeple, sonrasında ise Britanya Krallığı'nın dünyanın siyasi arena-

46 Braudel, *a.g.e.*, s. 372.

47 Robert Mantran, *İstanbul Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 10.

daki oynadığı rolden dolayı kaleme alınır ve kendi ülkesinde rahatlıkla yayımlanır olmuştur.

Klasik dönemde, Almanca anlatıların pek çoğu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tebaası olan elçi, tüccar ya da esirler tarafından kaleme alınmıştır. Bu anlatıların yerini zamanla askerî modernizasyon ve arkeolojik araştırmalar için Osmanlı Devleti'nde bulunan askerî diplomatların ve sanat tarihçilerinin gözlemleri almıştır.

Diğer başka pek çok ülkeden, birçok farklı dil konuşan İstanbul misafirleri ise kimi zaman mesafenin kimi zaman da dil ve alfabe özelliklerinin etkisinden dolayı modern zamanların okuyucularına zor ulaşır olmuştur. Araştırmacılar bu engelleri aşmak için muhtelif yöntemlere başvurmuştur. Örneğin bu tür enteresan metinlerin neşrini yapan bazı araştırmacılar, metni yayına hazırlarken çeviri yapmak yerine metin hakkında uzun ve açıklayıcı bir önsöz yazıp bırakmayı tercih etmişlerdir.⁴⁸

Son zamanlarda ise yerel dillerle yazılmış metinler modern dünyanın ortak dili olan İngilizceye aktarılarak yayınlanmaya başlanmıştır. Bu yayınlar bazen metnin tamamını içerse de kimi zaman yayımlayan ya da yayına hazırlayanların öncelik verdiği mevzuların yer aldığı kısımlar çevrilerek İngilizce okurları için okunabilir hale getirilmektedir. Örneğin Ernest F. Henderson, Roma-Germen imparatorunun Bizans'a gelen elçisi Liutprand'ın 963 senesinde şehre yaptığı gezi güncesini böyle bir çalışma ile İngilizceye aktarmıştır.⁴⁹

Kuzeyli seyyahların sık sık şehre geldiği, hatta Kuzey ülkelerinin Karadeniz ticaretinden dolayı şehirle sürekli münasebette bulunduğu bilinmektedir. Fakat seyahatname yayıncılığının hareketlendiği dönemin Sovyet dönemine denk gelmesi⁵⁰ İstanbul'a gelen Rus seyyahların bilinirliğini en az dil ve alfabe farklılığı kadar etkilemiştir. Fakat bazı araştırmacıların İngilizce olarak hazırladığı birtakım eserler bu tür engellerin aşılmasında yararlı olmuştur. Bu tür çalışmaların en bilineni George P. Majeska'nın XIV. ve XV. yüzyıllarda İstanbul'a gelen Rus seyyahları tanıttığı metindir.⁵¹

Uzak Doğu'daki seyyahların varlıkları bilirse de hem mesafeden hem de alfabe farklılığından dolayı metinleri pek fazla bilinmemektedir. "Fu-lin" diye

48 Bu tür çalışmalarıyla bilinen araştırmacılardan biri de Franz Babinger'dir. Bu neşir örneklerinden birini incelemek için bkz. F. Babinger, *Die Aufzeichnungen des genuesen Jacopo de Promontorio-de Campis über den Osmanenstat um 1475*, München: Verlag Der Bayerischen Akademie Der Wissenschaften, 1957.

49 Ernest F. Henderson, *Select Historical Documents of the Middle Ages*, Londra: George Bell, 1910, s. 440-477.

50 Aleksandr Kolesnikov, "Rus Seyyah ve Araştırmacıların Gözü ile İstanbul", *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler*, Davut Hut, Zekeriya Kuşun, Ahmet Kavas (yay. haz.), İstanbul, 2011, s. 329-331.

51 George P. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth-Centuries*, Washington D. C; Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, 1984.

adlandırdıkları Doğu Roma İmparatorluğu'na dair yazılmış anlatıların yer aldığı çeşitli çalışmalar bazen bildiri olarak bazen de tam metin olarak yayına hazırlanmıştır.⁵²

Yazım Teknikleri

İstanbul seyahatnameleri birkaç değişik biçimde hazırlanarak gezi yazısı haline getirilmiştir. Kimi seyyahlar seyahat esnasında birtakım notlar alırken, kimileri de ülkelerine döndükten hemen sonra yahut seyahatin üzerinden zaman geçtikten sonra yazmaya karar verir. Şehrin maddi kültürüne dair tafsilatlı bilgiler genelde İstanbul'da uzun süre kalıp ayrıntılı not tutma imkanı bulan seyyahlar tarafından kaydedilmiştir. Şehirde uzun süre kalsa da esirler ya da tüccarlar gibi yazmak için uygun ortama sahip olmayanlar, anılarını ülkelerine döndükten sonra yazabilmişlerdir.

Seyyahlar ülkelerine döndükten hemen sonra anılarını yazdıklarında, seyahatin üzerlerinde bıraktığı etki hâlâ devam etmektedir. Seyahat sırasında tutulmuş muhtelif notları, gezi hakkındaki anlatıyı destekleyecek çeşitli belgeleri biriktiren bu seyyahların metinleri, gezdikleri şehrin hem maddi özelliklerini hem de toplumsal yapısını daha net bir şekilde metne yansıtır. Bu genelleme İstanbul için de geçerlidir. Oysa üzerinden zaman geçtikten sonra kaleme alınan seyahatnameler çoğunlukla objektifliğini yitirmiş ve anı okumak isteyenlerin beklentilerini karşılayan masalsı -daha açık söylemek gerekirse oryantalist-bir üsluba sahiptirler.

Şehirde bulunurken, gözlemlerini ülkesindeki bir yakınına mektup yoluyla göndermek de anlatının yazıldığı dönemin sıcağı sıcağına kayıt altına alınması anlamına geldiğinden içerisinde güncel bilgiler barındırır. 1554 yılında İstanbul'a gelen yukarıda ismini andığımız Busbecq, seyahat notlarını mektup tarzında kaleme alanların öncüsü sayılabilecek bir seyyahtır. Onun seyahat anlatısının bu kadar itibar görmesi belki de bu yüzdendir. Zamanın koşullarına göre İstanbul'dan o kadar taze haberler sadece elçilik raporları yoluyla gelmekte idi. Fakat bu raporlar, saray hayatına, kamusal hayatın özelliklerine ya da yeni yönelimlerine göre ayrıntılı bilgiler içerse de sıradan insanların ulaşım okuyabileceği mahiyette değillerdi.

Seyyahların anlatılarına manzara yahut çeşitli yapı çizimleri eklemeleri zaman zaman başvurdukları bir yöntemdir. Seyahatnamede anlatılan bir obje veya binanın basit bir çizimini metne eklemek okuyucuyu metne daha çok bağladığı gibi okuyucuların hayalleri ve beklentileri de şehir hakkında oluşan imajı pekiştirir. Bu yüzden İstanbul'un seyahat anlatılarını gravürlerle zenginleştiren bir hayli seyyah olmuştur. Kimileri bunu tamamen keyfi bir şekilde uygularken,

52 F. Hirth, *China and the Roman Orient: Researches into Their Ancient and Mediaeval Relations as Represented in Old Chinese Records*, Shanghai & Hong Kong, 1885, s. 35-96.

kimileri de bu çizimleri kendilerini İstanbul'a gönderen otoritelerin görevlendirdiği ressamın yardımı ile hazırlamışlardır. Metne şehir ile ilgili çizimleri ekleme gereği duyanların bir kısmı da mimari ve sanat tarihine nispeten daha çok ilgi gösterenlerdir. Hans Dernschwam Salomon Schweigger, Cornelis de Bruyn,⁵³ Guillaume Joseph Grelot,⁵⁴ Aubry De La Motraye⁵⁵ ve Miss Julia Pardoe⁵⁶ seyahatnamelerini çizimlerle zenginleştiren müelliflerden birkaçıdır.

İstanbul sınırları dahilinde yaptıkları seyahatleri nazım şeklinde kaleme alanlar da olmuştur. Ama anlatılarını dizelere sığdıranlar genellikle yerli seyyahlar olmuşlardır. Düzyazı geleneğinin istisnai formlar haricinde bize oldukça geç ulaştığını düşünürsek, düzyazının yaygınlaşmasından evvel nazım ile yapılmış anlatıların bulunması gayet normaldir. Latifi, Eremya Çelebi Kömürçüyan ve Taşlıcalı Yahya'yı bu sınıflandırmaya yerleştirebiliriz.

İstanbul'a gelen seyyahların bir kısmı da seyahatleri süresince günlük tutmuşlardır. Kronikleri de bu sınıflandırma içerisinde düşünürsek, İstanbul hakkında günlük formatında yazılmış anlatılar epey fazladır. Bu günlüklerin bazen bir elçilik görevlisi bazen de bir elçi eşi olan sahipleri, İstanbul ve İstanbullular hakkında olabildiğince net tanımlar yaparlar. Günlük resmî sebeplerle tutuluyorsa içerisinde magazinsel öğeler barındırmaz. Fakat seyyahın gizlice tuttuğu bir kayıt ise ve ölümünden sonra ya da yaşlılığında yayımlandıysa içeriğinde hayli enteresan bilgiler ve anekdotlar barındırabilir.

Günlük yazarlarının bir başka ortak özelliği ise her birinin İstanbul'da günlük tutacak kadar müreffeh bir hayat yaşamış olmalarıdır. Örneğin Miss Julia Pardoe, sadece zamanının İstanbul'unda erkeklerin pek giremediği ortamları görme şansını elde etmiş yabancı bir hanım değil, aynı zamanda binbaşı rütbesiyle görevli olan babasıyla İstanbul'a gelip şehrin seçkinlerinin davetlerinde hazır bulunan bir İngilizdir.

Seyahatname Yayıncılığı

Eski zamanlardan beri yazılagelmiş İstanbul seyahatnamelerinin her birinin ayrı bir yayın macerası vardır. Pek çok dünya şehri ile kıyaslandığında, İstanbul hakkında yazılmış ilk metinler hem çok eskiye dayanır hem de oldukça hacimlidir. Fakat muhtelif memleketlerde yayınlanmış bu anlatıların pek azı Türkçeye, Türkçe okuyucularına yönelik yazılmış ve pek azı da yazıldıktan kısa bir süre sonra ulaşmıştır. Bunun birkaç sebebi vardır. Öncelikle seyahatnameler, İstanbul şehrini anlatsa da, çoğunlukla şehri görme imkanı olmayan

53 Cornelis de Bruyn, *Reisen van Cornelis de Bruyn, door de vermaardste Deelen van Klein Azië*, Amsterdam, 1698.

54 Guillaume Joseph Grelot, *A Late Voyage to Constantinople*, Londra, 1683.

55 A. de La Motraye's *Travels Through Europe, Asia*, Londra, 1731.

56 Julia Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

okuyuculara yönelik kaleme alınmışlardır. Dolayısıyla bu anlatılar, asıl özneleri durumundaki mekanlardan önce, başka yerlerde neşredilmiştir. Doğrusu bahsi geçen metinlerin İstanbul'a getirilmesi konusunda ciddi bir gayret de o dönem için yok gibidir.

Diğer yandan bu anlatılar seyyahın kendi kültüründen olan insanları muhatap aldığı için çoğunlukla onların meraklarını celbedecek mevzulara değinmektedir. Bu şekilde oluşturulmuş bir metin, gözlem anındaki şahitler, şahitleri dinleyenler, mimari, sosyal yapı değişinceye değin gözlemlenen şehrin sakinlerine pek de ilginç gelmemiştir. Dahası, seyahat anlatılarında hep yakınılan bu "yanlı" anlatım belirli bir zamana kadar kitapları yayına hazırlayanlar tarafından ya değiştiriliyor ya da tamamen yok sayılıyordu.

Yine aynı sebepten, pek çok seyahatname dilimize çok geç çevrilmiştir. Çünkü metne yapılacak müdahale yoğunlaştığında yayıncılar çareyi eseri yayın gündemine almamakta buldular. Öte yandan, yayıncılar genellikle seyahatnamelerden, metinlerin orijinalini okuyabilecek kişiler vasıtasıyla haberdar oldukları için seyahat metinlerine ulaşma macerası kimi zaman çok uzun süren ve dolambaçlı bir yol halini alıyordu.

Metin içeriklerinin değiştirilmesi ya da eksiltilmesi hususunda siyasi konjonktür de oldukça etkiliydi. İster mutlakiyet ve meşrutiyet zamanında ister Cumhuriyetin ilanından sonra olsun bir seyahatnamenin yayınlanıp kamuya mal edilmesi için metnin içeriğinin mümkün olduğunca steril, seyyahın bakış açısının da "iyi niyetli" olması beklenirdi. Tabii bu arada, seyyahın anlatısında -eğer varsa- şehre dair kaydettiği gözlemler, maddi kültür, mimari değişim ile ilgili önemli veriler de gözden çıkarılmış olurdu.

Heath W. Lowry'ye göre, seyahatnamelerin incelenmesini geciktiren nedenlerden biri, 1945'te uygulanmaya başlanan yeni benimsenmiş bir programdan kaynaklanır. Bu program 1970'lere kadar uygulandı. Programın amacı Osmanlı araştırmalarında sadece Osmanlı Türkçesi ve Osmanlı kaynaklarının incelenmesiydi. 1970'lerin sonlarına kadar Osmanlı incelemelerinde Batı kaynakları ve seyahatnamelerinin eksikliği büyük bir boşluk olarak ancak 1980'den sonra bazı Türkologların dikkatini çekti.⁵⁷

Cumhuriyet öncesinde de durum farklı değildi. Dünyaca ünlü Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinin 10 cilt yazması dahi Topkapı Sarayı'ndaki rafında keşfedilmek için XIX. yüzyılın ikinci yarısını beklemek zorunda kalmıştır. XIX. yüzyılda Osmanlı Türkçesine tek tük çevrilen seyahat anlatıları dil devriminden sonra yeni nesillerce anlaşılmadığı için tekrar çevrilmeyi ya da Türkçeye aktarılmayı beklemek zorunda kaldılar.

Sansür, seyahatname yayıncılığında da sıklıkla kendini gösteren başka bir sıkıntı olagelmişti. Uygulanan sansürün genel olarak iki sebebi vardı. Kimi

57 Heath W. Lowry, *Seyahatların gözüyle Bursa: 1326-1923*, çev. Serdar Alper, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, s. 14-22.

seyyahların gözlemleri bazen “sakıncalı” iken, sansüre kurban giden bazı kayıtlar da “bilinirse daha iyi” denilerek metinden çıkartılmış, eksiltilmiş ya da değiştirilmişti. Cumhuriyet öncesinde bu kaygının ardında düzenin kontrol altında tutulması varken Cumhuriyet ile birlikte eski ve yeni rejimin imajları arasındaki kontrastı azaltan, eskiyi yâd etmeye sebep pek çok şey de gözden geçirilmiş, sansüre uğramıştır.

Günümüzde ise seyahatname yayıncılığı yaynevlerinin gözettiği birtakım faktörlerin gölgesinden kurtulmuş görünmektedir. Artık pek çok seyahatname eskiye nazaran çok daha özenle, eksiksiz, araştırmacıların işini kolaylaştıran bir dizin ve açıklayıcı bir önsözle okuyucusuna ulaşmaktadır.

XIX. yüzyılda kurulduğu zamandan itibaren seyahatnameleri okuyucu ile buluşturmak konusunda erken davranmış dünyaca ünlü İngiliz Hakluyt Cemiyeti (Hakluyt Society), pek çok gezi yazısının dolaşıma çıkmasını sağlamıştır. XVI. yüzyılda yaşamış ve gezi kültürü üzerine de kült sayılabilecek bir eseri⁵⁸ bulunan gezgin Richard Hakluyt’un adına kurulan cemiyet, sadece seyahat-coğrafya yayıncılığı yaparak pek çok ülkedeki müteşebbislere model olmuştur. Bu cemiyetin neşrettiği seyahatnameler daha çok Anglo-Sakson seyyahlar tarafından Büyük Britanya Krallığı’nın keşif ve ticaret yolları üzerindeki memleketleri anlatan kayıtlardır. Bununla birlikte içlerinden İstanbul’a gelen seyyahların hatıratlarına rastlamak mümkündür.

Hakluyt Cemiyeti gibi, pek çok gezi-coğrafya metnini modern teknoloji ile yayına hazırlayan bir başka kurum da, Prof. Fuat Sezgin’in kurucusu olduğu Frankfurt’taki Arap-İslami Bilimler Enstitüsü’dür (Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften). Kuruluş amacına uygun olarak İslam coğrafyasına yapılan gezileri ve İslam coğrafyacılarının metinlerini neşreden enstitü bir bakıma Hakluyt Cemiyeti’nin ilgi alanı dışında kalan kısımları tamamlar. Geniş bir külliyat haline gelen bu neşirlerin bir kısmı sadece Latin harfleri ile hazırlanmış bir dizin ve tıpkıbasımdan ibaretken bazıları ise İngilizce ya da Almanca çevirisi ile yayımlanmıştır.

Türkiye’de ise bu tür kurumlar henüz faaliyet göstermese de son zamanlarda bu metinlere gösterilen ilgi sayesinde seyahatname yayıncılığı bir hayli popülerleşmiştir. Yıllık yayın planlarının hatırı sayılır bir kısmını seyahatnamelere ayıran, okuyucuların salt bu özelliğinden dolayı takip ettiği yaynevleri mevcuttur. Bu metinlerin büyük çoğunluğu İstanbul ile ilgilidir. İstanbul’un geçtiğimiz yıl ‘2010 Dünya Kültür Başkent’lerinden biri seçilmesi, şehrin tarih boyunca tanık olduklarını anımsatmaya yönelik faaliyetlerin yanında seyahatnamelere olan ilgiyi de oldukça artırmıştır.

58 Richard Hakluyt, *Voyages and Discoveries; The principal Navigatins Voyages, Traffiques and Discoveries of English Nation*, Londra: Penguin Books, 1972.

Bibliyografya Çalışmaları

Seyahatnamelere dair değinilmesi gereken bir diğer önemli konu da okuyucularının ve araştırmacıların işini çok kolaylaştıran ama hazırlanması da bir o kadar zor olan bibliyografya çalışmalarıdır. İstanbul şehri için özel olarak hazırlanmış bibliyografyalar pek bulunmasa da türlü sebeplerle hazırlanmış başka çalışmalar sayesinde İstanbul'a gelmiş ve metin bırakmış seyyahların anlatılarına ulaşmak mümkündür. Bunların en bilineni, Türkiye'de seyahatname yayıncılığına çok emeği geçmiş olan Stefanos Yerasimos'un hazırladığı kronolojik bibliyografyadır.⁵⁹

XIV. ve XVI. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına gelen seyyahların kısa biyografik bilgilerini, geliş sebeplerini, kaldıkları süreleri ve uğradığı şehirleri listeleyen Yerasimos, her seyyah maddesinin sonuna bir kitabiyat bilgisi eklemeyi de ihmal etmemiştir. Yerasimos'un, seyyahın yayımlanmış ve yazma halindeki eserlerini, varsa bunların çevirilerinin künyelerini eklediği titiz çalışmasında araştırmacılara çok dilli bir kaynak tarama imkanı da sağlamaktadır. Fransızca olarak yayımlanan ve henüz Türkçeye çevrilmeyen bu çalışma aynı zamanda 90 sayfa uzunluğunda bir giriş kısmı içermektedir. Monografi denilebilecek bu kısım ise seyahat anlatısı okuyan kitlelerin bu tür eserlerden neler beklediğini irdeleyen ve ele alınan dönemde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki hareket rotalarını kapsamlı bir şekilde inceleyen ayrıca değerli bir çalışmadır.⁶⁰

Bir başka kapsamlı bibliyografya çalışması Ralph C. Müller tarafından Almanca ve Latince hazırlanan ve 1396-1611 senelerinde Osmanlı Devleti topraklarında seyahat edenlerin listelendiği alfabetik bibliyografyadır.⁶¹ 10 cilt halinde hazırlanan ve her maddede seyyahın kısaca biyografik bilgisini, seyahat sebebi, kaldığı süreyi ve varsa çağdaşı başka seyyahları da kaydeden Müller, madde sonunda seyyah hakkında yararlandığı kaynakları da eklemeyi unutmaz.

Uzun dönemleri kapsayan bibliyografya çalışmalarının XVII. yüzyılın ortalarına kadar gelip sonraki dönemleri kapsamaması, bu tarihlerden itibaren seyahatlerini kaleme alan gezginlerin çoğalması ve bunları tasnif etmenin git-tikçe zorlaşmasından dolayıdır. Bu yüzden bu zamandan sonra ele alan çalışmalar ya daha kısa bir zaman dilimi esas alınarak ya da tündengelim metodu ile hazırlanmış eserlerdir.

Zaman aralığını kısa tutan çalışmalara bir örnek vermek gerekirse, Elisabetta Borromeo'nun 1600-1644 senelerini kapsayan ve Osmanlı İmparatorluğu'na

59 Stefanos Yerasimos, *Les Voyageurs dans l'empire Ottoman: XIVe-XVIe siècles*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

60 Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, s. 180.

61 Ralph C. Müller, *Prosopographie der Reisenden und Migranten ins Osmanische Reich (1396-1611)*, Leipzig: Eudora-Verlag, 2006.

gelen batılı seyyahları tasnif eden iki ciltlik bibliyografyası⁶² ilk akla gelen çalışmalarındandır. Bu çalışma, Yerasimos ve Müller'in bibliyografyalarına kıyasla daha kısa bir dönemi ele alan ama aynı zamanda diğer iki çalışmayı tamamlayıcı mahiyete sahiptir.

Tümdengelim kurgusu ile hazırlanmış çalışmalar, belirli bir merkezde muhtelif konu ya da coğrafyalar hakkında kaleme alınmış hatıratları, hazırlanmış eserleri, basılmış metinleri tasnif eden metinlerdir. Örneğin Edward Godfrey Cox'un, kendi deyimiyle bir bibliyografyadan ziyade "gezi edebiyatına rehber olarak hazırladığı mütevazı bir katkı" olan çalışması⁶³ bu türdendir. Cox'un 1935 senesinde tamamladığı bu çalışması gezi edebiyatı kapsamında Birleşik Krallık'ta yayımlanmış ve müellifin ulaşabildiği tüm eserleri tasnif etmiştir. Üç cilt halinde hazırlanan çalışmada, listelenen eserlerin ilk baskı tarihi, yeri, başka dilden İngilizceye aktarılmışsa bunu belirten bir ibare, metnin bir özeti madde künyelerine yerleştirilmiştir. Cox, ilk baskıda 1800 yılına kadar basılmış eserlere yer veren bir bibliyografya tertiplemiş, yeniden düzenlenmiş baskısında XIX. hatta XX. yüzyıldaki metinleri de listesine eklemiştir. İlk bölümünde gezi edebiyatı ile ilgili önemli çalışmaları ve koleksiyonları listeleyen müellif, seyahat edilen yerleri Eski Dünya-Yeni Dünya diye ayırmıştır. Çalışmamıza konusu olan İstanbul'a dair yazılıp Birleşik Krallık'ta yayımlanmış anlatıları ilk ciltte yer alan Eski Dünya tasnifinde bulmak mümkündür.

Edward Cox'un rehberine benzer çalışmalar, kütüphanelerinde tarih, siyaset, şehir araştırmaları gibi ilgili konulardaki demirbaş kitaplarını tasnif eden kurumların kataloglarıdır. Fakat bu tür çalışmalar kimi zaman umulmadık anlatıları araştırmacılarla tanıştırsa da içlerinden sadece İstanbul'a dair yazılmış metinleri bulup çıkarmak bibliyografılara göre daha zahmetli olabilir.

Yukarıda değinilerin yanında İstanbul'a gelip hatırat bırakmış seyyahlara ulaşmayı mümkün kılan başka çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalar sadece seyahatnameleri listelemekten ziyade Osmanlı Devleti ya da toprakları dahilinde yapılacak bir çalışmada yararlanılabilecek her türlü kaynağı listeleyen metinlerdir. Fakat bunların pek çoğu genellikle bilinen, basit bir araştırma ile kısa sürede ulaşılan ve uzun süre evvel dilimize kazandırılmış metinleri listelemektedir. Erhan Afyoncu'nun çalışmasının⁶⁴ ikinci bölümünü oluşturan ve seyyahların milliyetine göre kronolojik olarak tasnif edilip özetlendiği Osmanlı Tarihi'nin yabancı kaynakları listesi bu çalışmalardan biridir.

62 Elisabetta Borromeo, *Voyageurs Occidentaux dans l'Empire Ottoman (1600-1644). Inventaire des Récits et Étude sur les Itinéraires, les Monuments Remarqués et les Populations Rencontrées (Roumélie, Cyclades, Crimée)*, "Passé Ottoman, Présent Turc", Paris: Maisonneuve & Larose-IFEA, 2007, c. 2.

63 Edward Godfrey Cox, *A Reference Guide to the Literature of Travel*, Washington: University of Washington, 1935.

64 Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2009.

Sadece Osmanlı Devri İstanbul'unun çeşitli kaynaklarını listeleyen başka bir çalışma⁶⁵ ise Engin Yenal tarafından hazırlanmıştır. Bunun yanında Hans-Jürgen Kornrumpf'un⁶⁶ *Osmanlı Bibliyografyası* adı ile basılan kapsamlı çalışmasında da İstanbul'a yolu düşen seyyahların anlatıların künyelerini bulmak mümkündür. Hem konulara göre sistematik hem de alfabetik olarak hazırlanmış bu çalışmada aynı zamanda hazırlanmış bibliyografya ve katalog çalışmalarının bir listesini de bulmak mümkündür.

Değerlendirme ve Sonuç

İstanbul hakkında yazılmış seyahatnameler ve bu seyahatnamelerin etrafında hazırlanmış tarama ve tasnif çalışmaları incelenmeye çalışıldı. Tarih boyunca pek çok coğrafyadan misafiri olan İstanbul şehrinin siyasi, ekonomik, mimari ve sosyal tarihine ışık tutabilecek ikincil kaynaklardan sayılan seyahatnameler gün geçtikçe araştırmacı ve okuyucuların ilgi alanına daha çok girmektedir.

Oldukça uzun ve hareketli bir tarihi olan İstanbul şehri için çok önemli bir yer tutan seyyah anlatılarının tamamını incelemek imkansız. Çalışma için tarama imkanı bulunan seyahat anlatıları seçilirken, seyyahların şehirde geçirdikleri sürenin uzunluğuna -her zaman olmasa da- dikkat edilmeye çalışıldı. Seyyahların meslekleri, geliş sebepleri, güzergâhları, seyahat anlatılarını nasıl şekillendirdiğini anlayabilmek için yazım dili ve yazım teknikleri özellikle alt başlıklar halinde incelendi.

Seyahatnameler etrafında hazırlanmış çalışmaların burada bahsedilenlerden çok daha fazla olduğu bilinse de, İstanbul kütüphanelerinde ve internet ortamında dileyen herkesin rahatlıkla ulaşabileceği kaynakların taranmasına özen gösterildi. Sonuç olarak, İstanbul hakkında yazılmış seyahat anlatılarının bir panoraması çizilmeye çalışıldı.

Kaynakça

A. Caparozzo, *Di G. M. Angiolello e di un Suo Manoscritto Inedito*, Vicenza, 1881.

A. de La Motraye's *Travels through Europe, Asia*, Londra, 1731.

Albertus Bobovius, *Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002.

65 Engin Yenal, *Karşılaştırmalı Tarihsel Perspektivde (1453-1923) Osmanlı Başkenti ile İlgili Batı Kaynaklarından Seçilmiş Bir Kaynakça Denemesi*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1986.

66 Hans-Jürgen Kornrumpf, *Osmanische Bibliographie mit Besonderer Berücksichtigung der Türkei in Europa*, Leiden E. J. Brill, 1973.

- Aleksandr Kolesnikov, "Rus Seyyah ve Araştırmacıların Gözü ile İstanbul", *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler*, Davut Hut, Zekeriya Kurşun, Ahmet Kavas (yay. haz.), İstanbul, 2011, s. 329-331.
- Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar: 1672-1673*, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973.
- Ali Ufki, *Mecmua-i Saz ü Söz 1086/1675*, Şükrü Elçin (haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.
- Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, çev. Turkiye Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Bertrand de la Broquiere, *Deniz aşırı Seyahati*, çev. İlhan Arda, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- Cornelis de Bruyn, *Reisen van Cornelis de Bruyn, Door de Vermaardste Deelen van Klein Azië*, Amsterdam, 1698.
- Ebu'l Hasan b. el-Hüseyin Mesudi (Maçoudi), *Mürûc el zeheb; Les Prairies d'Or*, çev. Barbier de Meynard, Paris: Pavet de Courteille, 1861.
- Edward Godfrey Cox, *A Reference Guide to the Literature of Travel*, Washington: University of Washington Publication, 1935.
- Edward Said, *Şarkiyatçılık*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Elisabetta Borromeo, *Voyageurs Occidentaux dans l'Empire Ottoman (1600-1644), Inventaire des Récits et Étude sur les Itinéraires, les Monuments Remarqués et les Populations Rencontrées (Roumélie, Cyclades, Crimée)*, "Passé Ottoman, Présent Turc", Paris: Maisonneuve & Larose-IFEA, 2007, c. 2.
- Engin Yanal, *Karşılaştırmalı Tarihsel Perspektivde (1453-1923) Osmanlı Başkenti ile İlgili Batı Kaynaklarından Seçilmiş Bir Kaynakça Denemesi*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1986.
- Eremya Çelebi Kömürcüyan, *XVII. Asırda İstanbul*, H. Andreasyan, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1952.
- Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2009.
- Ernest F. Henderson, *Select Historical Documents of the Middle Ages*, Londra: George Bell, 1910.
- F. Hirth, *China and the Roman Orient: Researches into their Ancient and Mediaeval Relations as Represented in Old Chinese Records*, Shanghai & Hong Kong, 1885.
- Federico Gravina y Napoli, *İstanbul'un anlatımı*, çev. Yıldız Ersoy Canpolat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık: Dünyanın Zamanı*, İstanbul, 2004, c. 1.
- Franz Babinger, *Die Aufzeichnungen des genuesen Jacopo de Promontorio-de Campis über den Osmanenstat um 1475*, München: Verlag Der Bayerischen Akademie Der Wissenschaften, 1957.

- Friedrich Seidel, *Sultanın Zindanında & Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü* (1591-1596), çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- Fulcher of Chartres, *Chronicle of the First Crusade*, çev. Martha Evelyn McGinty, Philadelphia: University of Pennsylvania, 1941.
- Geoffroi de Villehardouin, *V. Haçlı Seferi Kronikleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- George P. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Washington D.C; Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, 1984.
- Giovan Antonio Menavino, *Türklerin Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.
- Guillaume Joseph Grelot, *A Late Voyage to Constantinople*, Londra, 1683.
- Hans Dernschwam, *Tagebuch Einer Reise Nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/1555)*, München: Verlag von Duncker & Humblot, 1923.
- Hans-Jürgen Kornrumpf, *Osmanische Bibliographie mit Besonderer Berücksichtigung der Türkei in Europa*, Leiden E. J. Brill, 1973.
- Heath W. Lowry, *Seyyahların gözüyle Bursa: 1326-1923*, çev. Serdar Alper, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- Houari Touati, *Ortaçağda İslam ve Seyahat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbn Battuta, *Seyahatname*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İlber Ortaylı, "19. Asırdan Zamanımıza Hindistan Üzerine Türk Seyahatnameleri," *AÜSBF Dergisi*, Ankara, 1987, c. 47.
- Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Johannes Schiltberger, *Reisen in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427*, Amsterdam: Meridian Publishing, 1976.
- Joseph Pitton de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Julia Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Latîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, Nermin Suner (haz.), İstanbul, 1977.
- Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihannûmâ*, Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen (haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, c. 2.
- Michael Heberer von Bretten, *Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahi: Rabban Savma ve Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk*, çev. Ekin Uşşaklı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

- Mustafa Zeki Çıraklı, “İngiliz Edebiyatında Seyyahlar ve Seyahat”, *Hece Dergisi*, Gezi Özel Sayısı, 2011, sy. 174-175-176.
- Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Nicolo Barbaro, *Kostantiniye Muhasarası Ruznamesi: 1453*, çev. Şemseddin Talip Diler, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1953.
- Ogier Augerius De Busbecq, *Turkish letters*, Londra: Sickle Moon Books, 2001.
- Philip Mansel, *Konstantiniyye, Dünyanın Arzuladığı Şehir 1543-1924*, İstanbul: Everest Yayınları, 2008.
- Rabbi Benjamin, *The itinerary of Benjamin of Tudela: Critical Text, Translation and Commentary*, Fuat Sezgin (haz.), Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995.
- Ralph C. Müller, *Prosopographie der Reisenden und Migranten ins Osmanische Reich (1396-1611)*, Leipzig: Eudora-Verlag, 2006.
- Richard Hakluyt, *Voyages and Discoveries; The principal Navigatins Voyages, Traffiques and Discoveries of English Nation*, Londra: Penguin Books, 1972.
- Robert Mantran, *İstanbul Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Salomon Schweigger, *Ein Neue Reyssbeschreibung Aus Teutschland Nach Constantinopel und Jerusalem*, Fuat Sezgin (haz.), Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995.
- Stefanos Yerasimos, *Les Voyageurs dans l'empire Ottoman: XIVe-XVIe Siecles*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Strabon, *Geographika: Antik Çağ Coğrafyası*, çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.
- Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, İstanbul, 1999.
- Şerif Ebü'l-Hasan Muhammed İdrisî, *Kitâbu Nüzheti'l-Müştâk fî İhtirâki'l-Âfâk*, çev. M. Nedim Tan, 3. İklim, 1. Bölüm, Kâhîre: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts., c. 1.
- Taşlıcalı Yahya, *Divan: Tenkidli Basım*, Mehmet Çavuşoğlu (haz), İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1977.
- The Pilgrimage of Arculfus in the Holy Land about the Year A.D. 670*, çev. James Rose Macpherso, Londra: Palestine Pilgrims' Text Society, 1895.
- Wolfgang Wiener-Müller, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, çev. Erol Özbek, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998.

Seçilmiş Kaynakça Denemesi⁶⁷

- A. Brayer, *Neuf Années à Constantinople*, Paris, 1836.
- Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, Londra: G. Parker, 1733.
- Akdes Nimet Kurat, *The Dispatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Constantinople, 1710-1714*, Londra, 1953.
- Albert Smith, *A Mounth at Constantinople*, Londra, 1850.
- Albertus Bobovius, *Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002.
- Aleksandr Kolesnikov, "Rus Seyyah ve Araştırmacıların Gözü ile İstanbul", *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler*, Davut Hut, Zekeri Kurşun, Ahmet Kavas (yay. haz.), İstanbul, 2011, s. 329-331.
- Alexander Van Millingen, *Konstantinopolis İstanbul*, çev. Aykut Gürçağlar, İstanbul: Alkım Yayınları, 2003.
- Alexander William Kinglake, *Eothen: Bir Oryantalistin Anadolu Seyahatnamesi*, İstanbul: İlbiz Yayınevi, 2004.
- Ali Ufki, *Mecmua-i Saz ü Söz 1086/1675*, Şükrü Elçin (haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.
- Alphonse de Lamartine, *Alphonse de Lamartine ve İstanbul Yazıları*, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1971.
- Andrea Capparozzo, *Di G. M. Angiolello e di un Suo Manoscritto Inedito*, Vicenza, 1881.
- Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar: 1672-1673*, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973.
- Aubrey Herbert, *Ben Kendim: Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1999.
- Aubry de La Motraye; *Travels through Europe, Asia*, Londra, 1731; *La Motraye Seyahatnamesi*, İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007.
- Ayvansarayî Hüseyin Efendi, *Hadikat'ül Cevamî*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.

67 Kaynakça birkaç husus dikkate alınarak hazırlandı: İstanbul kütüphanelerinden ve internet ortamından kolayla ulaşılabilir eserleri listelemeye dikkat edildi. Türkçeye tam metin halinde çevrilenlerin sadece Türkçe, eksik çevrilmiş olan ya da birden fazla çevirisi olan eserlerin ya sadece orjinal künyeleri ya da her iki dildeki künyesi listeye alındı. Orjinal dili İngilizce olmayan kaynakların araştırmayı kolaylaştırmak adına, varsa İngilizce çevirilerinin künyesi listeye alındı. Türkçe, İngilizce, Almanca ve İtalyanca metinler tarafımızdan tarandıktan sonra künyeleri listeye eklendi. Fransızca ve İspanyolca metinler ise ikincil kaynaklar üzerinde yapılan taramalar ile listeye eklendi.

Kaynak seçimindeki zaman aralığı ise İstanbul şehrinin başkent olarak ziyaret edildiği 1923 senesinden önceki tarihlerle sınırlandırıldı.

- Benedict Curripeschitz, *Yolculuk günlüğü: 1530*, çev. Özdemir Nutku, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1977.
- Bertrand de la Broquiere, *Deniz aşırı seyahati*, çev. İlhan Arda, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- C. C. Carbognano, *18. Yüzyıl Sonunda İstanbul*, çev. E. Özbayoğlu, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.
- Captain Sutherland, *A Tour up the Straits from Gibraltar to Constantinople with the Leading Events in the Present War Between the Austrians, Russians and the Turks*, Londra, 1790.
- Charles Colville Frankland, *Travels to and from Constantinople in the Years 1827 and 1828*, Londra, 1829.
- Charles Macfarlane, *Constantinople in 1828*, Londra, 1829.
- Charles Pertusier, *Picturesque Promenades in and near Constantinople and on the Waters of the Bosphorus*, Londra, 1820.
- Charles Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002.
- Charles White, *Three years in Constantinople*, Londra, 1846.
- Claes Ralamb, *İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658*, çev. Ayda Arel, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.
- Clara Eskin Clemant, *Constantinople the City of the Sultans*, Cambridge, 1895.
- Claude Farrere, *Türklerin Manevi Gücü*, İstanbul: Tercüman Gazetesi, [t.y.]
- Cornelis de Bruyn, *Reisen Can Cornelis de Bruyn, Door de Vermaardste Deelen van Klein Azië*, Amsterdam: 1698.
- Cornelius Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin, 1907; çev. Rezan Kızıltan, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 1999.
- David Porter, *Constantinople and Its Environs*, New York, 1835.
- Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, çev. Özdemir Çobanoğlu, İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü, 1998.
- Dorina L. Neave, *Sultan Abdülhamit Devrinde İstanbul'da Gördüklerim*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2008.
- Du Loir, *Les Voyages du Sieur du Loir*, Paris, 1654.
- Earl of Kinnoull, *The Earl and His Butler in Constantinople*, Philip Mansel (haz.), Londra, 2009.
- Ebu'l Hasan b. el-Hüseyn Mesudi (Maçoudi), *Mürûc el zeheb; Les Prairies d'Or*, çev. Barbier de Meynard, Paris: Pavet de Courteille, 1861.
- Edmond de Amicis, *Constantinopoli*, Milano, 1878; çev. B. Akyavaş, Ankara, 1981.
- Edward Godfrey Cox, *A Reference Guide to the Literature of Travel*, Washington: University of Washington Publication, 1935.

- Edward Raczynski, *1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, çev. Kemal Turan, İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1980.
- Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople The Recollections of Sir Edwin Pears 1873-1915*, New York, 1916.
- Ekrem Kâmil, "Gazzi ve Mekki Seyahatnamesi", *Tarih Semineri Dergisi*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1937, s. 3-90.
- Elizabeth Craven, *A Journey through the Crimea to Constantinople*, Londra, 1789.
- Erdward Webbe, *Chief Master Gunner: His Trauailles, 1590*, Londra, 1868.
- Eremya Çelebi Kömürcüyan, *XVII. Asırda İstanbul*, H. Andreasyan, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1952.
- Ernest F. Henderson, *Select Historical Documents of the Middle Ages*, Londra: George Bell, 1910.
- Ernest Hemingway, *İşgal İstanbul'u ve İki Dünya Savaşından Mektuplar*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970.
- Eustace Clare Grenville Murray, *The Roning Englishman in Turkey*, Londra, 1854.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Fatih Kerimî, *İstanbul Mektupları*, Fazıl Gökçek (haz.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001.
- Federico Gravina y Napoli, *İstanbul'un Anlatımı*, çev. Yıldız Ersoy Canpolat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Francis Marion-Crawford, *1890'larda İstanbul*, çev. Şeniz Türkömer, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Francisco Miranda, *Venezuelalı General Miranda'nın Türkiye Anıları*, çev. Mehmet Necati Kutlu, Ankara: Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 2004.
- Francois Rene de Chateaubriand, *Paris-Kudüs Yolculuğu*, çev. Oğuz Peltek, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1946.
- François Baron de Tott, *Nachrichten von ben Türken und Tataren*, Frankfurt am Main: Christoph Weigel, U. G. Schneider, 1787; *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, İstanbul: Tercüman Gazetesi.
- Franz Babinger, *Die Aufzeichnungen des genuesen Jacopo de Promontorio-de Campis über den Osmanenenstat um 1475*, München; Verlag Der Bayerischen Akademie Der Wissenschaften, 1957.
- Franz Xaver Werner/Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, çev. Alev Sunata Kırım, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Friedrich Seidel, *Sultanın Zindanında & Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, çev. Türkiş Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

- Fuad Cârım, *Marko Polo ve İbn Battûta*, İstanbul, 1966.
- Fulcher of Chartres, *Chronicle of the First Crusade*, çev. Martha Evelyn McGinty, Philadelphia: University of Pennsylvania, 1941.
- Geoffroi de Villehardouin, *V. Haçlı Seferi Kronikleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008.
- George Frederick Abbot, *Under The Turk in Constantinople, A Record of Sir John Finch's Embassy (1674-1681)*, Londra, 1920.
- George Sandys, *Sandys Travailes*, Londra, 1658.
- George Weheler, *A Journey into Grece (1675-1676)*, Londra, 1688.
- George William Frederick Howard, *Türk Sularında Seyahat*, çev. Şevket Serdar Türet, İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1978.
- Georgina Adelaide Müller, *On Dokuzuncu Asır Biterken İstanbul'un Saltanatlı Günleri*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2010.
- Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, İstanbul, 1978.
- Gerard de Nerval, *Doğu'da Seyahat*, çev. Selahattin Hilav, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Giovan Antonio Menavino, *Türklerin Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.
- Giovanni Francis Gemelli Carreri, *A Voyage round the World*, Londra, 1704.
- Giovanni Tommaso Minadoi, *The History of the Vvarres Betveene the Turkes and the Persians*, Londra, 1595; *Historia della guerra fra Turchi, et Persiani*, Venetia 1954.
- Guillauma Antoine Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi: 1790 yıllarında Türkiye ve İstanbul*, çev. Oğuz Gökmen, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1977.
- Guillaume Joseph Grelot, *A Late Voyage to Constantinople*, Londra, 1683; *İstanbul Seyahatnamesi*, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret, 1998.
- Guillaume Martin, *İstanbul'a Seyahat*, çev. İsmail Yerguz, İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007.
- Guillaume Postel, *La République des Turcs*, Paris, 1560.
- Hagop Mintzuri, *İstanbul Anıları: 1897-1940*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Han Melik Sasani, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2006.
- Hans Dernschwam, *Tagebuch Einer Reise Nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/1555)*, München: Verlag von Duncker & Humblot, 1923; *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Y. Önen, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992.
- Helmuth Karl Bernhard von Moltke, *Unter dem Halbmond: Erlebnisse in der alten Türkei: 1835-1839*, [y.y.]: Erdmann, [t.y.]; *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969.

- Henry Blount, *A Voyage into the Levant*, Londra: 1636.
- Henry Lello, *The Report of Lello, third English Ambassador to the Sublime Porte: Babîâli Nezdeinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1952.
- Herman Melville, *Journal of a Visit to Europe and the Levant*, Princeton: Princeton University Press, 1955.
- Hrand Andreasyan, D., *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1964.
- İbn Battuta, *Seyahatname*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İdrîsî, *Geographie d'Edrisi*, çev. P. A. Jaubert, Paris, 1836-1840.
- Ignatius Mouradega D'ohsson, *Tableau General de l'Empire Ottoman*, Paris: Imprimerie de Monsieur, 1788.
- Jakob Philip Fallmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2002.
- Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*; İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- James Dallaway, *Constantinople Ancient and Modern, With Excursions to the Shores and Island of the Archipelago and to the Troad*, Londra, 1797.
- Jan Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte*, Paris, 1788.
- Jean Chesneau, *Le Voyage de Monseuir D'Aramon (Gabriel d'Aramon)*, Paris, 1547.
- Jean de Mont, *A New Voyage to the Levant*, T. H. for M. Gillyflower, 1696.
- Jean de Thevenot, *Voyage du Levant, Paris*: Librairie François Maspero, 1980; *1655-1656'da Türkiye*, çev. Nuray Yıldız, İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1978.
- Jean Henri Abdolonyme Ubcini, *1855'de Türkiye*, İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1977.
- Jean Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Jérôme Maurand, *D'Antibes A Constantinople, 1544*, Paris, 1901.
- Johannes Löwenkla, *Neuwe Chronica Türkischer Nation*, Frankfurt, 1590.
- Johannes Schiltberger, *Reisen in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427*, Amsterdam: Meridian Publishing, 1976; *Türkler ve Tatarlar Arasında: 1394-1427*, çev. Turgut Akpınar, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- John Auldjo, *Journal of a visit to Constantinople, and some of the Greek Island, in the Spring and Summer of 1883*, Londra, 1835.
- John Burbury, *A relation of a journey of the Right Honourable, My Lord, Henry Howard, from London to Vienna, and thence to Constantinople in the company of His Excellency Count Lesley*, Londra, 1671.
- John Covell, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü: Saray, Merasimler Gündelik Hayat*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2009.

- John Foxe, *The Worthy Enterprise out of Captivitie of the Turkes at Alexandria the 3rd of Januarie 1577*.
- John Sanderson, *The Travels of John Sanderson in the Levant, 1584-1602: with his Autobiography and Selections from his Correspondence*, Londra: Printed for the Hakluyt Society, 1931.
- Joseph Pitton De Tournefort, *Tournefort seyahatnamesi*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Julia Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Knut Hamsun, Hans Christian Andersen, *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah*, çev. Banu Gürsaler Syvertsen, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası, 1993.
- Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, çev. Karolidi, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.
- La Baronne Durand de Fontmagne, *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri*, çev. İsmail Yerguz, İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007.
- Lady Hornby, *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*, çev. Kerem Işık, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Latîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, Nermin Suner (haz.), İstanbul, 1977.
- Louis Gedoyn, *Journal et Correspondance de Gêdoyn "Le Turc", Consul de France à Alep 1623-1625*, Paris, 1909.
- M. des Hayes, *Voyages de Constantinople*, Paris, 1664.
- M. Von Tietz, *Türkiye 1833*, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1971.
- Maçoudi, *Les Prairies d'Or*, çev. Barbier de Meynard, Pavet de Courteille, Paris, 1861.
- Marin Sanudo, I diarii* (1496-1523) dall'autografo Marciano, a cura di F. Stefani, G. Berchet, R. Furlin, N. Barozzi, M. Allegri, 58 cilt, Venezia, 1879-1903.
- Mary Mortley Montagu, *Türkiye Mektupları: 1717-1718*, İstanbul: Tercüman Gazetesi, [t.y.]
- Mevlana Şibli Numani, *Anadolu Suriye ve Mısır seyahatnamesi*, İstanbul: Risale Yayınları, 2002.
- Michael Heberer von Bretten, *Osmanlıda bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı: Rabban Savma ve Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk*, çev. Ekin Uşşaklı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Mryson Fynes, *An Itinerary..*, Londra: Iohn Beale, 1617.
- Muhammed Reşid Rıza, *İttihad-ı Osmani'den Arap İsyanına*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.
- Nicola de Nicolai, *The Navigations into Turkie*, Londra, 1568.
- Nicolo Barbaro, *Kostantiniye Muhasarası Ruznamesi: 1453*, çev. Şemseddin Talip Diler, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1953.

- Odo of Deuil, *La Croisade de Louis VII, roi de France, IV*, çev. James Brundage, The Crusades: A Documentary History (Milwaukee, WI: Marquette University Press, 1962), 111-112.
- Ogier Augerius De Busbecq, *Turkish Letters*, Londra: Sickle Moon Books, 2001; *Türk Mektupları*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1939.
- P. G. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, H. Andreasyan, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1956.
- Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret, 1999.
- Pedro de Urdemalas, *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati: 16. Yüzyılda Türklere Esir Düşen Bir İspanyol'un Anıları*, Fuat Carım, İstanbul: Güncel Yayıncılık, 1996.
- Pero Tafur, *Travels and Adventures, 1435-1439*, çev. Malcolm Letts, New York: Gorgias Press, 2007.
- Peter Edmund Laurent, *Recollections of a Classical Tour Through Various Parts of Greece, Turkey*, Londra, 1822.
- Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı*, çev. Erendiz Özbayoğlu, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- Philipp Anton Dethier, *Boğaziçi ve İstanbul*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.
- Philippe Du Fresne Canaye, *Le Voyage du Levant*, Fuat Sezgin (haz.), Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995; *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.
- Pierre de Tchihatchef, *İstanbul ve Boğaziçi*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Pierre Loti, *Doğu Düşleri Sona Eerken*, çev. Faruk Ersöz, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002.
- Pierre Loti, *İstanbul 1890*, çev. Galip Baldıran, Ankara: Vadi Yayınları, 1999.
- R. Halshand (haz.), *The Complete Letters of Lady Mary Wortley, I-III*, Londra, 1965-1967.
- Rabbi Benjamin, *The Itinerary of Benjamin of Tudela: Critical Text, Translation and Commentary*, Fuat Sezgin (ed.), Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995.
- Rene du Parquet, *İstanbul'da Bir Yıl*, çev. Sertaç Canbolat, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- Richard Wrag, *A description of a Voiage to Constantinople and Syria*, Londra, 1599.
- Robert de Clari, *İstanbul'un Zaptı: 1204*, çev. Beynun Akyavaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.

- Robert Semple, *Observations on a Journey Through Spain and Italy to Naples: and thence to Smyrna and Constantinople*, Londra, 1807.
- Robert Tweddell, *Remains of the Late John Twedel, a Selection of his Letters*, Londra, 1816.
- Robert Walsh, *Narrative of a journey from Constantinople to England*, Londra, 1829.
- Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, çev. Cahit Kayra, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret, 1999.
- Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Kesit Yayınları, 2007.
- Salomon Schweigger, *Ein Neue Reyssbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, Fuat Sezgin (haz.), Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995; *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581*, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Samuel Sullivan Cox, *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları: 1885-1887*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Sarkis Sarraf Hovhannesyanyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, çev. E. Hançer, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Stephan Gerlach, *Tage Buch*, Frankfurt am Main: Heinrich Friesen, 1674; *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, çev. Turkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Strabon, *Geografhika: Antik Çağ Coğrafyası*, çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.
- Şerif Ebü'l-Hasan Muhammed İdrisî, *Kitâbu Nüzheti'l-Müştâk fi İhtirâki'l-Âfâk*, çev. M. Nedim Tan, İklim, 1. Bölüm, Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts., c. 1.
- The Letters of John B. S. Morrilt of Rokeby, *Descriptive of Journeys in Europe and Asia Minor in the Years 1794-1796*, Londra, 1914.
- The Pilgrimage of Arculfus in the Holy Land about the Year A.D. 670*, çev. James Rose Macpherso, Londra: Palestine Pilgrims' Text Society, 1895.
- Theophile Gautier, *Constantinople*, Paris: Michel Levy Freres Librairies, 1854; *İstanbul: Dünyanın En Güzel Şehri*, çev. Nuriye Yiğiter, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2007.
- Thomas Dallam, *Early Voyages and Travels in the Levant*, Hakluyt Society, Londra, 1813.
- Thomas Roe, *The Negotiations of Sir Thomas Roe in His Embassy to the Ottoman Porte*, Londra, 1740.
- Tommaso Alberti, *Viaggi a Constantinopoli*, Bologna: Romagnoli Dall'Acqua, 1889.

- Vicente Blasco Ibanez, *Fırtınadan Önce Şark: İstanbul 1907*, çev. Neyyire Gül İşık, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Vincenzo Degli Alessandri, "Narrative of the Most Noble Vincentio Alessandri, Ambassador to the King of Persia from the most Illustrious Republic of Venice", *Narrative of Italian Travels in the 15th and 16th Centuries*, Londra, 1873.
- W. H. Levis, *Levantine Adventurer, The Travels and Missions of the Chevallier d'Arvieux, 1653-1697*, Oxford, 1962; *Mémoires Du Chevalier D'arvieux...: Contenant Ses Voyages À Constantinople, Dans L'asie..*, University of Michigan Library, 2009.
- Walter Colton, *Visit to Constantinople and Athen*, Leavitt, 1836.
- Wenceslaw Wratislaw, *Baron W. Wratislaw'ın anıları*, çev. M. Süreyya Dilmen, İstanbul: Ad Yayıncılık, 1996.
- Wilfrid Blunt, *Pietro Della Valle's Pilgrimage: A Journey to India and Back at the Beginning of the Seventeenth Century*, Londra, 1953; *Viagi in Turchia, Persia et India descritti da lui medesimo in 54 lettere famigliari*, 2, Bde, Rome, 1650.
- Wilfried Buch, "16. Yüzyıldaki İki Genç Alman'ın Türklerle İlgili İzlenimleri", çev. Zeki Cemil Arda, *Belleter*, Ankara, 1982, sy. 184, s. 769-782.
- William Lithgow, *Rare Adventures & Painful Peregrinations*, New York: Cosimo, 2005.

Araştırma-İnceleme-Gezi Edebiyatı

- Casim Avcı, *İslam-Bizans İlişkileri*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.
- Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Enis Batur, *Avrupa Güneşinin Doğduğu Yere Yolculuk: İstanbul ve Anadolu'da Batılı Gezginler*, İstanbul: Turkcell İletişim Hizmetleri, 2001.
- Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2009.
- F. Hirth, *China and the Roman Orient: Researches into their Ancient and Mediaeval Relations as Represented in Old Chinese Records*, Shanghai & Hong Kong, 1885.
- Feridun Dirimtekin, *Ecnebi Seyyahlara Nazaran XVI. Yüzyılda İstanbul*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, 1964.
- George P. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Washington D.C; Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, 1984.
- Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları: 1530-1699*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Heath W. Lowry, *Seyyahların Gözüyle Bursa: 1326-1923*, çev. Serdar Alper, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.

- Hece Dergisi*, Gezi Özel Sayısı, sy. 174-175-176.
- Houari Touati, *Ortaçağda İslam ve Seyahat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Jean Ebersolt, *Contantinople Byzantine et les Voyageurs du Levant*, Paris, 1918; *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*, çev. İlhan Arda, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret, 1996.
- Mahmut Ak, Fahameddin Başar, *İstanbul'un Fetih Günlüğü*, İstanbul, 2003.
- Mahmut Ak, *Osmanlı'nın Gezginleri*, İstanbul, 2006.
- Mary B. Campbell, *The Witness and the Other World: Exotic European Travel Writing, 400-1600*, Londra: Cornell University Press, 1991.
- Meşkure Eren, *Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1960.
- Palmira Brummett, *The 'Book' of Travels: Genre, Ethnology and Pilgrimage, 1250-1700*, Leinden-Boston, 2009.
- Philip Mansel, *Konstantiniyye: Dünyanın Arzuladığı Şehir 1543-1924*, İstanbul: Everest Yayınları, 2008.
- Richard Hakluyt, *Voyages and Discoveries; The principal Navigatins Voyages, Traffiques and Discoveries of English Nation*, Londra: Penguin Books, 1972.
- Robert Mantran, *İstanbul Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Robert Mantran, *XVI.-XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1991.
- Roxanne L. Euben, *Journeys to the Other Shore*, New Jersey: Princeton University Press, 2006.
- Ruth Macrides (ed.), *Travel in the Byzantine World*, Farnham, 2002.
- Sefa Kaplan, *Batılı Gezginlerin Gözüyle İstanbul*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2007.
- Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, 1976.
- Semavi Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
- Stefanos Yerasimos, *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000.
- Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*.
- Ümit Meriç, *Seyyahların Aynasında-Şehirlerin Sultanı İstanbul*, İstanbul: Katılım Bankası A.Ş., 2010.
- Winfried Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi, 1998.
- Wolfgang Wiener-Müller, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, çev. Erol Özbek, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998.

Bibliyografya

- Edward Godfrey Cox, *A Reference Guide to the Literature of Travel*, Washington: University of Washington Publication, 1935.
- Elisabetta Borromeo, *Voyageurs Occidentaux dans l'Empire Ottoman (1600-1644), Inventaire des Récits et Étude sur les Itinéraires, les Monuments Remarqués et les Populations Rencontrées (Roumélie, Cyclades, Crimée)*, "Passé Ottoman, Présent Turc", Paris: Maisonneuve & Larose-IFEA, 2007, c. 2.
- Engin Yanal, *Karşılaştırmalı Tarihsel Perspektivde (1453-1923) Osmanlı Başkenti ile İlgili Batı Kaynaklarından Seçilmiş Bir Kaynakça Denemesi*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1986.
- Hans-Jürgen Kornrumpf, *Osmanische Bibliographie mit Besonderer Berücksichtigung der Türkei in Europa*, Leiden E. J. Brill, 1973.
- Klaus Kreiser, *Der Osmanische Staat 1300-1922*, München, Oldenburg Wissenschaftsverlag GmbH, 2008.
- Ralph C. Müller, *Prosopographie der Reisenden und Migranten ins Osmanische Reich (1396-1611)*, Leipzig: Eudora-Verlag, 2006.
- Stefanos Yerasimos, *Les Voyageurs dans l'empire Ottoman: XIVe-XVIe siècles*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.

İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler

Nida N. NALÇACI

Özet

Tarih boyunca çeşitli sebeplerle İstanbul'u görme şansına erişen seyyahlar tarafından kaleme alınan seyahatnameler son zamanlarda İstanbul tarihine katkı sağlayan çalışmalarda başvurulan kaynaklar arasında bulunmaktadır. Seyyahın ziyaret ettiği şehirdeki hadiseler, kabul görmüş bilgi ve anlayışlar gibi değişikliklerden bahseden, kimi zaman da seyyahın hayal gücünün malzemesi olan seyahatnameler kendi yazıldıkları dönemde seyahate çıkma imkanı bulamayan yahut buna cesaret edemeyen, bununla beraber şehri merak etmekten de kendini alıkoyamayan okuyucular ve daha çok diplomatik sebeplerle karşı taraftaki beldeler hakkında bilgi edinmek isteyen yöneticilere hizmet ederken; modern zamanlarda hem şehrin geçmişinden haberdar olmak isteyen okuyucuların hem de tarih biliminin çeşitli dallarında çalışan araştırmacıların ilgi alanına girmiştir. İlgili araştırmalarda siyasi, kültürel ve iktisadi yapıların ele alınması, bunlarla ilgili bilgilerdeki pusun dağılması için kimi önyargılı ya da oryantalist bakış açılarının farkında olarak seyahatnamelere müracaat etmek şüphesiz önemlidir. Hatıratın bir alt türü olarak ortaya çıkan ve çeşitli formlarda kaleme alınan seyahatnameler pek çok milletten ve farklı dillerde İstanbul'u anlatan kaynaklardır. Seyyahların pek çoğunun şahsiyet özellikleri, geliş sebepleri ve takip

ettikleri güzergâhlar gibi unsurlar, şüphesiz gözlemlerinin mahiyetlerini etkilemiştir. İstanbul'a çeşitli güzergâhları kullanarak gelen gezginlerin seyahat amaçları farklılık arz eder. Sadece seyahat etmek için yola çıkmış gezginler, elçiler, tüccarlar, zorunlu olarak şehre getirilmiş esirler ve bilim adamları bazen deniz bazen de karayolu ile şehre ulaşmışlardır. Kimisi Akdeniz'deki, Karadeniz'deki ya da Tuna Kıyısındaki herhangi bir limandan gemiye binmiş, kimisi ise şehre uzanan kara ticaret yolları üzerinde seyahat etmiştir. Bu çalışmada önce, İstanbul Şehir Tarihi yazımında yararlanılabilecek seyahatnameleri örneklerle inceleyecek, ardından seçilmiş bir bibliyografya hazırlamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Şehir Tarihi yazımı, Seyahatnameler, Seyyahlar, Gezi edebiyatı

Travel Books as Historical Sources for Studing Istanbul

Nida N. NALÇACI

Abstract

Travel books, penned by travelers visiting Istanbul for a variety of reasons can be cited among sources illuminating the history of Istanbul. The events recited by the traveler serve to highlight the differences in well accepted knowledge and perceptions in cities and sometimes become the subject of the traveler's imagination. These books, in the period they were written, mostly served those readers who did not have the means or the courage to travel yet were curious to find out more about the subject city or those diplomats who needed information on other cities for diplomatic purposes. In modern times, travel books have been of interest for both readers with desire to learn more about the city's past and researchers in various branches of the discipline of history. It is surely important to consult travel books with an awareness of prejudiced or orientalist viewpoints, while trying to better evaluate the political, cultural and economic structures in related studies.

Coming to the fore as a sub-branch of memoirs and penned in various forms, travel books describe Istanbul in many different languages. The personal characteristics of most travelers and elements such as their reasons for traveling, their itineraries have obviously determined the context of their observations. The traveling purposes of those travelers arriving at Istanbul via different itineraries are quite different. Ambassadors, merchants, slaves and scientists as well as those starting out just for the purpose of traveling reached the city by sea or by land. Some took the ship from the Mediterranean, Black Sea or the Danube, and some traveled along the land trade route extending into the city.

This study will first analyze travel books helpful for urban historiography of Istanbul and then present a selected bibliography.

Keywords: Istanbul, Urban historiography, Travel books, Travelers, Travel literature